

Καὶ οἱ ποιηταὶ πάντες γεννήτορες Ἀπώθηση ἀνεράστου καὶ ἀνερωτικοῦ ἀνθρώπου

Ἡ ἐμφάνιση τῶν φαινομένων βίας, ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς, μὲ τις πολλές παραλλαγές τους, τοὺς ἀπασχολοῦσε τοὺς δύο φίλους πάντοτε, ἀλλὰ περισσότερο τὸν τελευταῖο καιρό· ἦταν ἀπ' τὰ νιάτα τους μέσα στὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ σχεδὸν δὲν εἶχαν ποτὲ ἀπουσιάσει ἀπ' τις μαζικὲς πολιτικὲς ἐκδηλώσεις, μὲ τὴν ἐξαίρεση κάποιας περιόδου στὸ ἐξωτερικό, μετὰ τὸ Πανεπιστήμιο· εἶχαν ὅμως γρήγορα καταλήξει στὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ μορφές τῆς στίς μέρες μας ἦταν ἐντελῶς διαφορετικὲς ἀπὸ ἐκεῖνες μερικὲς δεκαετίες πρῖν. Τὴν συνέκριναν, πολλές φορές μάλιστα, μὲ τις ἄλλες κατὰ τὰ μαῦρα χρόνια τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου, ἐνῶ ἔβλεπαν καὶ τις μεγάλες διαφορές τους· οἱ διαδηλώσεις τῶν νέων τότε ἦταν μαζικὲς ἢ πάνδημες μᾶλλον καὶ κατέληγαν πολλές φορές σὲ σκληρὲς συγκρούσεις μὲ τὴν Ἀστυνομία, μὲ πολλοὺς τραυματίες συναδέλφους τους ἢ καὶ νεκροί, τὸν Σωτήρη Πέτρουλα, καὶ πολὺ περισσότερους στὰ κρατητήρια μὲ τὰ γνωστὰ παρατρόγουδα. Ἐνα ὅμως ἔλειπε παντελῶς, ἢ καταστροφὴ ἀπ' τοὺς διαδηλωτὲς καταστημάτων καὶ περιουσιῶν, αὐτοκινήτων, ιδιωτῶν ἢ καὶ τῶν Πανεπιστημίων τους· τὰ σέβονταν καὶ τὰ περιφρουροῦσαν οἱ ἴδιοι οἱ φοιτητές, ἐνῶ καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὑποκόσμου, ἀπέφευγαν τὴν ἀνάμιξη μαζί τους ἢ μᾶλλον τὰ ἔδιωχαν, μὲ κάθε τρόπο. Ὅσο κι ἂν στράγγιζαν τὴν μνήμη τους δὲν θυμοῦνται ἀκραῖα φαινόμενα, οὔτε στὴν Ἀθήνα οὔτε στὴν Θεσσαλονίκη, τίς μοναδικὲς τότε πανεπιστημιακὲς πόλεις.

Πέραν τῶν πολιτικῶν διεκδικήσεων, ἕνα ἦταν τὸ σοβαρότερο πρόβλημα στίς φοιτητικὲς συζητήσεις· πολλοὶ φοιτητὲς ζητοῦσαν καὶ διευκολύνσεις στίς πανεπιστημιακὲς ἐξετάσεις, ὅσοι δὲν εἶχαν στὰ μαθήματα καὶ πολὺ καλὲς ἐπιδόσεις, ἂν καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι ἦταν ἀντίθετοι, ἀλλὰ αὐτοὶ βρῖσκονταν στὴ μειοψηφία συνήθως. Ὅτι συνέβη, μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς δικτατορίας, ἂν καὶ οἱ συνταγματάρχες εἶχαν προβεῖ στίς πρῶτες ἐκδουλεύσεις, μὲ τις συνεχεῖς παραχωρήσεις στὰ θέματα ἐξετάσεων πρὸς τοὺς φοιτητές -καὶ πρωτοβουλία πολλῶν ἀποδεδειγμένα συνεργατῶν τῆς ἑπταετίας καθηγητῶν, ἀλλὰ οἱ ὅποιοι μετὰ ἐνεβαπτίσθησαν εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλῶμ καὶ ἐνετάχθησαν στὰ προοδευτικὰ κόμματα, πρωτοστατοῦντες μάλιστα στίς κατηγορίες κατὰ τῆς δεξιᾶς-, ἦταν ἀδιανόητο προδικτατορικά· ἡ ἔκπτωση τῆς πανεπιστημιακῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἥθους τῶν μελῶν τῆς ἀνεφάνη καὶ ἀπλώθηκε στὴν ὑπόλοιπη

ζωή. Κατὰ κάποιαν ἔννοιαν ἔγινε ἐπάγγελμα καὶ διεσπάρη στὴν κοινωνία, κυρίως στὰ μεγαλοαστικὰ στρώματα τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν μεγάλων πόλεων, μὲ τὴν ἐξακόντισή του στὴν ὑπόλοιπη χώρα. Ἡ ἄνοδος τῆς ἀριστερᾶς στὴν ἐξουσία ἐπισημοποίησε τὸ φαινόμενο στὸν ὑψιστὸ βαθμὸ στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, «ὄ μὴ μεθ' ἡμῶν καθ' ἡμῶν»· δὲν βρίσκει κανεὶς εὐκόλα ἀντίστοιχο φαινόμενο στὴν μακραίωνα πορεία μας, μὲ τὴν ἐξαίρεση τῶν φρικτῶν τυραννίδων καὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν.

Σὲ ἓνα ὅμως συμπέρασμα ἔχουν καταλήξει· ἡ ἀκραία βία τῶν ἡμερῶν μας δὲν εἶναι φαινόμενο μαζικῆς ἐκφράσεως τῶν λαϊκῶν στρωμάτων, πιστεύουν, ὅπως τὰ γνωρίζουμε στὴν νεώτερη ἱστορία μας καὶ στὴν μεταπολεμικὴ περίοδο τὰ ἔχουμε ζήσει. Ἀπ' τὴν τρομοκρατία -γιὰ τὴν ὁποία «Ἡ Καθημερινή» ἐπὶ Ἑλένης Βλάχου εἶχε ὑποστηρίξει καὶ ἀποδείξει, διότι κανεὶς ποτὲ δὲν ἀντέκρουσε τὰ ἐπιχειρήματά της, ὅτι ἦταν ἔργο μυστικῶν ὑπηρεσιῶν, τουλάχιστον γιὰ τοὺς ἀρχηγούς της καὶ τοὺς καθοδηγητές της πολιτικούς, κι ὄχι γιὰ τὰ ἐνεργούμενα ὄργανά τους-, μέχρι τὰ ἄβατα τῶν Ἐξαρχείων καὶ τῶν Πανεπιστημίων, κάτι ἄλλο παρεμβαίνει στὴν μεταπολίτευση κι ἐκτινάσσεται μὲ τὴν διακυβέρνηση τῆς ἀριστερᾶς· τὸ ἔχουν συζητήσει πολλές φορές καὶ δὲν εἶχαν διάθεση, γιὰ ἐπανάληψή του πλέον, ἀφοῦ εἶναι ἄλλο τὸ ἀντικείμενό τους, ἐπειδὴ, ἂν ἀφαιρέσει ὁ ἐρευνητὴς τὴν παρέμβαση τῶν ξένων μυστικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν παρακρατικῶν μηχανισμῶν, τότε ἐντοπίζει τὴν πλήρη ἀπουσία εὐρύτητος τῆς λαϊκῆς συμμετοχῆς στὶς τωρινὲς ἐκδηλώσεις.

Ἡ χρήση τῆς βίας καθορίζει τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου κι ἀντιστρόφως, ἡ προσφυγὴ στὴν βία συνοδεύεται καὶ διαμορφώνει βίαιο ἄνθρωπο σὲ ὅλα του στὴν καθημερινότητά του, ἀπ' τὶς συναναστροφές του ἕως τὴν προσωπικὴ του ζωὴ, τὴν οἰκογένειά του καὶ τὴν πολιτικὴ του ἔκφραση. Γνωστὰ αὐτὰ εἰς τοὺς ἐπισκέπτας «Τοῦ Ἑμμελοῦς». Ἐνα ὅμως μένει πρὸς βαθύτερη διερεύνηση - φυσικά, αὐτὸ δὲν σημαίνει, ὅτι στὰ ἄλλα ἔχουν δοθεῖ οὐσιαστικὲς λύσεις· τὸ ἀντίθετο, γνωρίζουν ἄριστα ὅτι τὶς προσωπικὲς τους ἀπόψεις διατυπώνουν-, ἢ ἀποστροφή ἀπ' τὴν οἰασδὴποτε μορφῆς βία τοῦ ψηφιακοῦ δημιουργοῦ, ὅποτε ἐπιστρέφει στὸ ἐρωτικὸ πρόσωπο τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Ἀγάθων ὑπογραμμίζει, «βία γὰρ ἔρωτος οὐχ ἄπτεται». Ἀλλὰ ἀπομένει ἡ ἀναζήτησις τῆς παρεμβάσεως τοῦ ἀνεράστου καὶ τοῦ ἀνερωτικοῦ ἀνθρώπου, ὄχι τόσο στὴν ἱστορία, διότι αὐτὸ συνεπάγεται ἄλλη μελέτη, παρὰ περισσότερο στὶς μέρες μας, ἢ δυνατότης δηλαδὴ συννάρξεώς τους ἢ μὴ, καὶ μὲ ποιὸ τρόπο, μὲ τὸν δημιουργικὸ καὶ ἐρωτικὸ ψηφιακὸ πολίτη;

Στήν συνηθισμένη γωνίτσα τους, στο ταβερνεϊο τους, τὰ ἔλεγον καὶ πάλι οἱ δύο παλιόφλοι· ἦταν κι οἱ γιορτές καὶ εἶχε περισσότερο κόσμο, ἀλλά, καὶ τί νὰ ἔκαναν; Τὰ δέχονταν ὅλα...

- Καιρὸ εἶχαμε νὰ πιοῦμε τὸ κρασάκι μας· θὰ πει κι ὁ Γιώργος, ὅτι τὸν ἔχουμε ξεχάσει ἢ ὅτι ἔχουμε γεράσει καὶ δὲν τὸ ἀντέχουμε...
- Δὲν ἔχεις ἄδικο, ὅπως μπλέξαμε μὲ τὶς οἰκογένειές μας, μὲ τ' ἄλλα, περισσότερο τὰ οἰκονομικά. Ἀλλά, ἂς τ' ἀφήσουμε...
- «Γειά σας», ἀκοῦνε τὸν Γιώργο δίπλα τους, ὅπως ἔφτασε ἀθύρουβα καὶ χαμογελαστός πάντοτε, «Χρόνια πολλά». «Χρόνια πολλά», ἀπαντᾶνε καὶ δίνουν τὰ χέρια τους. Εἶπαν τὰ τρέχοντα καὶ προσθέτει αὐτός: «Ἀπὸ φαγητὰ δὲν ρωτάω, τὰ γνωστά!» «Τὰ γνωστά, λένε, δὲν εἶναι καιρὸς ν' ἀλλάξουμε!»
- Ὅλο καὶ περισσότερο ἐμπεδώνεται μέσα μου ἡ αἴσθησις, λέει ὁ Περικλῆς, ὅτι μᾶλλον θὰ προλάβουμε τὶς ριζικὲς ἀλλαγές στὴν παγκόσμια κοινωνία, ὅπως βλέπω τὶς ἐξελίξεις, καὶ περισσότερο στὴν ἑλληνικὴ· ἡ ψηφιακὴ ἐποχὴ εἰσβάλλει μὲ ταχύτερο βῆμα ἀπὸ ὅπως, ἤδη στὶς συζητήσεις μας, ἔχουμε παραδεχθεῖ, δὲν νομίζεις;
- Τὸ ἴδιο αἰσθάνομαι κι ἐγώ· παρατηρῶ περισσότερο τὶς ἀλλαγές στὰ ἐγγόνια μου καὶ στοὺς φίλους τους, ἀλλὰ καὶ στοὺς μεγαλύτερους στὴν ἡλικία, δείχνουν σὰν ἄλλοι ἄνθρωποι, σὲ σύγκριση μὲ αὐτοὺς τοὺς ἴδιους σὲ ἀντίστοιχη ἡλικία, πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ἀκόμη.
- Ἦθελα νὰ σοῦ τὸ πῶ· εἶναι ἀδιανόητο αὐτὸ πὺ συμβαίνει, ἀκόμη καὶ γιὰ μᾶς πὺ ἔχουμε, λέμε, ἐντρυφήσει πολλαπλῶς στὸ πρόβλημα· τὸ ὀσφραίνεσαι, ὅτι κάτι τρέχει κάτω ἀπ' τὰ πόδια σου καὶ διακλαδίζεται σὲ ὀλόκληρη τὴν κοινωνία, πρωτίστως τὴν ἑλληνικὴ, ἐπειδὴ γι' αὐτὴν μιλάμε, ἀφοῦ αὐτὴν γνωρίζουμε...
- Τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον, Περικλῆ, εἶναι, ὅτι συμβαίνει αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν νέων, παρὰ τοὺς δύο τόσο πιεστικούς καὶ πολὺ σοβαροὺς ἀρνητικὸς παράγοντες πάνω τους, δηλαδή, τὸν συστηματικὸ ἀφελληνισμό τῆς παιδείας μας καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐξουσία τοῦ ἀριστερόστροφου φασισμού, σὲ βαθμὸ πρωτόγνωρο στὴν ἱστορία μας· οἱ σημερινοὶ νέοι εἶναι κάτι ἄλλο, ὡς ἦθος καὶ ὡς πρακτικὴ, ὡς προέκτασις, σὲ σύγκριση μὲ τὶς προηγούμενες γενιές, ὄχι μόνον τοῦ Πολυτεχνείου καὶ τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου, ἀλλὰ καὶ τῶν παλαιότερων, ὅσων γνωρίζουμε ἢ ἔχουμε μελετήσει.

- Ίσως είναι αναγκαία ή υπενθύμιση τῶν βασικῶν χαρακτηριστικῶν της, Σόλων, ἂν καὶ τὸ ἔχουμε συζητήσει πολλές φορές· μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἀντίδραση τῆς νεολαίας στὰ γενικὰ φαινόμενα, ὅσα καθορίζουν τὴν συμπεριφορά της κι ὄχι στὰ ἐφήμερα, πού δὲν εἶναι καὶ τόσο παροδικά, ὅπως τῆς ὀργανωμένης βίας στὰ ἄβατα καὶ στὰ Πανεπιστήμια, μὲ ἐκδηλη τὴν ἀνοχή, ἂν ὄχι καὶ τὴν αὐταπόδεικτη συμμετοχή, τῶν παρακρατικῶν μηχανισμῶν.
- Ἄς τὰ πάρουμε μὲ τὴν σειρά· στὴν ἐποχή μας οἱ συγκρούσεις μὲ τὴν Ἀστυνομία καὶ τὶς ἀκροδεξιῆς ὀργανώσεις ἦταν πολὺ σκληρότερες καὶ μὲ πολλοὺς τραυματίες ἢ καὶ νεκρὸ καὶ ἑκατοντάδες συλλήψεις, ὅπως ἀναφέραμε, ἀλλὰ χωρὶς καταστροφές σὲ καταστήματα, ἐνῶ εἴχαμε καὶ τὴν θερμὴ ὑποστήριξη τοῦ κόσμου· οἱ κυρίες ἀπ' τὰ μπαλκόνια πετοῦσαν γλάστρες κατὰ τῶν ἀστυνομικῶν κι εἴχαν ὀρθάνοικτες τὶς πόρτες τους, νὰ μᾶς ὑποδεχθοῦν στὰ σπίτια τους...
- Πόσες φορές δὲν κρυφθήκαμε στὰ διαμερίσματά τους; μᾶς ἔφερναν καφέ, γλυκό, ἀναψυκτικά κι ὅ,τι ἄλλο εἴχαν πρόσφορο· ἦταν εὐγενέστατες καὶ ἐγκάρδιες μαζί μας, μέχρι νὰ χαθοῦν οἱ ἀστυνομικοὶ ἀπ' τοὺς δρόμους κι ἐμεῖς νὰ διαφύγουμε, κρυφὰ καὶ σκυφτὰ στὰ φοιτητικὰ μας δωμάτια περὶ τὰ μεσάνυκτα.
- Πόσο ζεστὲς ἀναμνήσεις εἶναι αὐτές, Περικλῆ; Καὶ πολλές ἀπ' αὐτές τὶς κυρίες δὲν ἦταν πολιτικοποιημένες, οὔτε ἀριστερὲς τότε, ἀρκετὲς δὲ καὶ δεξιῆς στὰ πιστεύω τους, ἀλλὰ ἡ συμπαράστασή τους στὴν νεολαία καὶ ἡ ἀντίδρασή τους στὴν βία, στὴν κρατικὴ βία περισσότερο, ὑπερίσχυαν, ἐνῶ ἔβλεπαν καὶ τὶς ἀγαθὲς προθέσεις τῆς νεολαίας, δὲν τὶς διέφευγε τὸ ἀγνὸ βλέμμα τῶν παιδιῶν.
- Δὲν ἰσχύει αὐτὸ σήμερα, παρὰ τὸ ἀντίθετο· οἱ ἴδιες κυρίες, ἢ μᾶλλον οἱ κόρες καὶ οἱ ἐγγονὲς ἐκείνων -πολλὲς ἀπ' τὶς ὁποῖες κατέβαιναν στοὺς δρόμους καὶ ἦταν μεταξύ τῶν καταδιωκομένων ἀπ' τὴν Ἀστυνομία στὴν γενιά μας- ὄχι μόνο δὲν πετᾶνε γλάστρες ἀπ' τὰ μπαλκόνια, ἀλλὰ καὶ διπλαμπαρώνονται στὰ διαμερίσματά τους, ἐπειδὴ φοβοῦνται τὴν εἰσβολὴ τῶν κουκουλοφόρων καὶ τῶν παρακρατικῶν, ὅπως τὰ ἔχουν ζήσει πολλές φορές στὶς μέρες μας.
- Αὐτὴ εἶναι ἡ μεγάλη διαφορὰ στὴν καθημερινότητα τοῦ ἀπλοῦ συμπολίτου μας· τὴν παρατηρεῖ ὅποιος ἔχει ἀνοικτὰ τὰ μάτια του καὶ δὲν ἐμποδίζεται ἀπ' τὶς ἰδεολογικὲς ἢ ἄλλες παρωπίδες.
- Δυστυχῶς, Σόλων, οἱ παρωπίδες εἶναι γενικὲς καὶ ὀλόπλευρες θὰ ἔλεγα, ἀλλὰ εὐτυχῶς μόνο στὴν πνευματικὴ μας ἠγεσία...

Εἶχε φέρει ὁ Γιώργος τὸ κρασί, τὸ τυρὶ καὶ τοὺς διέκοψε, πάντα διακριτικά: «Ἄντε πιέτε τίς πρῶτες σας γουλιές». «Εὐχαριστοῦμε Γιώργο, πάντα ἐξυπηρετικός». «Μὲ συγχωρεῖτε, ἀλλὰ ἔχει πολλή δουλειά σήμερα». «Τὴν δουλειά σου πρῶτα...»

- Τὰ ἐγγόνια μας εἶναι μεγάλα, Περικλῆ, ἀλλὰ βρέθηκα στὸ σπίτι τῆς κόρης μου, κι αὐτὴ εἶχε ἐκεῖ μιὰ φίλη τῆς, μὲ τὰ παιδιά τῆς στὸ Δημοτικό· συμβαίνει νὰ μένει ἡ φίλη στὸ Κέντρο τῶν Ἀθηνῶν καὶ στὴν Ἰπποκράτους, στὴν ἐποχὴ μας ἀριστοκρατικὴ συνοικία, κι ἔλεγαν τὰ δικά τους. Σταμάτησαν λίγο, ὅταν συστηθήκαμε, ἀλλὰ τίς εἶχαν ἀπορροφήσει τὰ αἵματηρὰ γεγονότα, μὲ ἀφορμὴ τὸ Πολυτεχνεῖο, καὶ συνέχισε ἡ φίλη τῆς νὰ διηγεῖται τίς καταστροφές τῶν καταστημάτων ἀπ' τοὺς κουκουλοφόρους καὶ ἄλλους καὶ τὴν πυρπόληση πολλῶν αὐτονημάτων: «Δὲν τὰ καταλαβαίνω αὐτά!» ἔλεγε ἡ φίλη. Ὅποτε παρεμβαίνει ἡ κόρη τῆς, γύρω στὰ δέκα περίπου: «Γιατὶ τὰ καῖνε ὅλα;» ρωτάει. «Καὶ μὲ πολὺ μίσος!» προσθέτει ὁ μικρότερος ἀδελφός τῆς...
- Οἱ παρατηρήσεις τῶν δύο παιδιῶν ἔχουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιατί πιστεύω, ὅτι ἡ γνήμη τους χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴ μας· εἶναι αὐθόρμητη καὶ πηγαία, χωρὶς τίς ὅποιες προκαταλήψεις λογικῆς φύσεως τῶν μεγάλων· τὰ παιδιά διατύπωσαν, μὲ τὸν πιὸ γνήσιο καὶ ἀγνὸ τρόπο τους, τίς ἀπορίες τους κι αὐτὴ εἶναι ἡ καλύτερη ἀπόδειξη τῶν κοινωνικῶν ἀλλαγῶν τῶν ἡμερῶν μας...
- Ἄς μὴν ξεχνᾶμε, ὅτι στὴν ἐποχὴ μας τὰ παιδιά ἔριχναν κι αὐτὰ γλάστρες κατὰ τῶν ἀστυνομικῶν, ὅπως κι ἡ μάνα τους, στίς συγκρούσεις κατὰ τίς διαδηλώσεις· αὐτὴ εἶναι ἡ βασικὴ ἀλλαγὴ στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ τῆς ἐποχῆς μας. Τὰ παιδιά ἀποτελοῦν τὸ βαρόμετρο κι ὄχι οἱ μεγάλοι. Ἐγὼ ἔμεινα ἀναυδος, δὲν ἤξερα τί νὰ πῶ! Τί ν' ἀπαντήσεις στὰ παιδιά; Ἡ μάνα τους μόνο τοὺς εἶπε, «ἔχουν κακία μέσα τους». Αὐτὰ κατέβασαν τὸ κεφαλάκι τους καὶ δὲν εἶπαν τίποτε, ἀλλὰ ἔδειξαν ὀλοκάθαρα ὅτι μᾶλλον δὲν πείθονταν καὶ πολὺ ἀπ' τὴν ἀπάντηση τῆς μητέρας τους καὶ γύρισαν ἀμέσως στὰ παιχνίδια τους, μὲ τὰ ἐξυπνα τηλέφωνα τους.

- Τὰ νέα παιδιά δὲν ἔχουν καμμία σχέση με ἡμᾶς στὴν ἡλικία τους, Σόλων, οὔτε με τὰ μικρὰ τῆς ἐποχῆς μας στὶς διαδηλώσεις· εἶναι ἄλλα πολιτικὰ ὄντα κι ἔχουν πλήρη ἐπίγνωση καὶ ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτό τους, τουλάχιστον πολὺ περισσότερη, ἀναλογικά, ἀπ' ὅση ὅλοι οἱ ἄλλοι σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς προηγούμενες γενιές.
- Τώρα ποὺ τὸ συζητᾶμε, θυμᾶμαι κάτι, γιατί δὲν τὸ ἔχω συζητήσει με ἄλλον· ἦταν ἐκεῖ τὰ παιδιά, καθισμένα σ' ἕναν καναπέ, δίπλα μας κι οὔτε μᾶς ἔδιναν σημασία, μόνο με χαιρέτησαν σηκώνοντας τὸ βλέμμα τους, τίποτ' ἄλλο. Σοῦ ἔδιναν τὴν ἐντύπωση, ὅτι ἦταν ἀφιερωμένα στὰ παιχνίδια τους κι οὔτε πρόσεχαν τὶς συζητήσεις τῶν μεγάλων· ἦταν σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχαν, ἀνταλλάσσοντας μόνο λίγες λέξεις μεταξύ τους. Ἀλλά, φαίνεται πῶς παρακολουθοῦσαν αὐτὰ ποὺ λέγαμε καὶ τὴν ἐξιστόρηση τῆς μητέρας τους γιὰ τὶς καταστροφὲς τῶν κουκουλοφόρων, ὅποτε ἔπεσε ὡς κεραυνὸς ἐν αἰθρία ἢ ἐρώτηση τῆς κόρης της καὶ ἢ συμπληρωματικὴ τοῦ γιοῦ της.
- Ἦταν παρόντα στὴν συζήτησή σας κι ἐσεῖς μᾶλλον δὲν τὸ εἶχατε προσέξει· αὐτὸ σημαίνει, ὅτι τὰ παρακολουθοῦν ὅλα τὰ παιδιά καὶ τὰ καταγράφουν ἐπίσης μέσα τους. Αὐτὸ εἶναι τὸ δεσπόζον πολιτικὸ συμπέρασμα τῆς ἐποχῆς μας...

Τοὺς εἶχε φέρει ὁ Γιώργος τὰ φαγητά τους, ἀπὸ μισὴ μερίδα στὸν καθένα κι ἔφυγε βιαστικά, παρὰ τὴν ἡλικία του καὶ τὰ κιλά του· τὸ μαγαζὶ εἶχε γεμίσει κι ὁ βρόμος του κάλυπτε τὰ πάντα, ἂν καὶ στὴν γωνίτσα τους ἔφθανε ὁ ἀπόηχός του μόνο κι ἔτσι συνέχιζαν τὴν συζήτησή τους. Πῆραν ἀπὸ μιὰ μπουκιά, τσούγκρισαν, «στὴν ὑγεία μας», εἶπαν, γύρισαν στὰ δικά τους.

- Ἔχουμε ἀναφέρει πολλές φορὲς στὶς συζητήσεις μας, Περικλῆ, ὅτι τὰ σημερινὰ παιδιά εἶναι πιὸ ἔξυπνα καὶ με πιὸ δημιουργικὴ σκέψη, ἀπὸ ἡμᾶς στὴν ἡλικία τους, ἀλλὰ καὶ στὶς ἐνδιάμεσες γενιές.
- Ἐμεῖς μεγαλώσαμε στὸν πόλεμο, στὴν ταραχώδη δεκαετία, καὶ δὲν εἶχαμε παιχνίδια, παρὰ ὅσα φτιάχναμε μόνοι μας, σέγκια, γκίλια, σβούρες, φυσίγγια, ἀπ' τὶς μάχες ποὺ γίνονταν στὰ χωριὰ κυρίως, ἀντιγράφοντας τοὺς μεγαλύτερους· μεταπολεμικά, στὶς πόλεις, ὅλο καὶ κάποια παιχνίδια ἔπαιρναν στὰ παιδιά τους, καθὼς βελτιωνόταν καὶ τὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς τους.
- Τὰ περισσότερα ἀπ' τὰ παιχνίδια αὐτὰ ἐπέβαλαν τὴν προσαρμογὴ τοῦ μυαλοῦ τοῦ παιδιοῦ στὸν τρόπο λειτουργίας τους, ἂν καὶ πολλὰ

τοῦ ἐπέτρεπαν τὴν καλλιέργεια τῆς δημιουργικότητός του· αὐτὴ ἦταν ἡ τάση τῆς ἐποχῆς, ἡ ἐξειδίκευση καὶ ἡ τυποποιημένη γνώση, ὡς συμπλήρωμα τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδύσεως τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Ἐπιγραμματικά τὰ ἀναφέρουμε ἄλλη μία φορά...

- Ἡ διαφορὰ μὲ τὰ ψηφιακὰ παιχνίδια τῶν ἡμερῶν μας εἶναι τὸ ζητούμενο, Σόλων· ἀπ' τὸν τρόπο λειτουργίας τους τὰ παιχνίδια αὐτὰ ἀπαιτοῦν καὶ προϋποθέτουν -για νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν προσφιλῆ μας διατύπωση- τὴν δημιουργικὴ σκέψη τοῦ παιδιοῦ, τὸ γόνιμο πνεῦμα του κατὰ τὴν ἄσκησή τους. Ἐπομένως, ὅταν παίζει, τὸ μυαλό του βρίσκεται σὲ κατάσταση ἐγρηγόρσεως, συλλαμβάνει περισσότερους ἐρεθισμούς, ἀπὸ ὅ,τι στὴν ἀδράνειά του· ἔχει τὶς αἰσθήσεις του ὀξυμένες καὶ ἕτοιμες νὰ δεχθοῦν τὰ νέα δεδομένα, εἴτε προέρχονται ἀπ' τὸ παιχνίδι του, εἴτε ἀπὸ ἄλλες πηγές.
- Κάπως ἔτσι τὸ σκέφθηκα κι ἐγώ· αὐτὴ τὴν ἐντύπωση μοῦ δώσανε οἱ παρατηρήσεις τους καὶ ἡ ἀντίδρασή τους, μὲ τὴν συνέχιση τοῦ παιχνιδιοῦ κανονικά. Μόνο ἀπ' τὴν ἄκρη τοῦ ματιοῦ μου ἐντόπισα σὲ ἀμφότερα, ὅτι δὲν ἦταν ἱκανοποιημένα ἀπ' τὴν ἀπάντηση τῆς μάνας του, σὰν νὰ στραβομουτσούνιασαν, ἐλάχιστα, ἀδιόρατα...
- Ὁ οἰκογενειακὸς καὶ κοινωνικὸς τους περίγυρος τὰ ἐπηρεάζει φύσει τὰ παιδιά, ἔτσι μεγαλώνει ὁ ἄνθρωπος· τὸ θέμα εἶναι τὸ πῶς ἀποτυπώνονται μέσα στὸ παιδί οἱ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ καὶ τὸ πῶς διαμορφώνουν τὸν χαρακτήρα του καὶ τὸ ἦθος του.
- Αὐτὸ εἶναι, ἄλλωστε, καὶ τὸ κύριο ἀντικείμενο τῆς μελέτης μας ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια, Περικλῆ, ἢ μᾶλλον ὀλοκλήρου τῆς ζωῆς μας καὶ τὰ ἔχουμε καταγράψει ἀρκετὰ ἀπ' αὐτὰ στὶς «ἀναλύσεις» μας, γιὰ νὰ εὐλογήσουμε καὶ λίγο τὰ γένια μας...
- Τρεῖς εἶναι, σὲ γενικὲς γραμμές, οἱ παράγοντες ποὺ διαμορφώνουν τὴν ψυχολογία καὶ τὸ ἦθος τοῦ παιδιοῦ, ὁ οἰκογενειακός, ὁ κοινωνικὸς καὶ ὁ πολιτικὸς, ὅπως τοὺς ἔχουν μελετήσει ὅλοι, μὲ πρῶτους τοὺς ἀρχαίους ἡμῶν προγόνους· δὲν χρειάζεται μεταξὺ τυροῦ καὶ ἀχλαδίου νὰ ἐπανέλθουμε τώρα. Ἄλλο εἶναι τὸ ζητούμενο, ἡ παρέμβαση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας στὴν διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἀνθρώπου κι ὄχι μόνο τοῦ παιδιοῦ.

Ἡ δημιουργικότης τῶν παιδιῶν

Εἶχαν πεῖ πολλά, ἄκουγαν καὶ τὸν βρόμον τοῦ καταστήματος, διέκοψαν γιὰ λίγο· πῆραν μερικὲς μπουκιές, εἶπαν στὴν «*ύγεία μας*», τσουγκρῖσαν, ἤπιαν μερικὲς γουλιές. Ἄπλωσαν τὸ βλέμμα τους γύρω τους κι εἶδαν τὸ πολύβουο πλῆθος νὰ ἀπολαμβάνει τὰ πλούσια ἐδέσματα τοῦ Γιώργου, ἂν καὶ ἐμφανῶς μὲ ὑποτονικότερη διάθεση ἀπ’ ὅ,τι παλαιότερα· ἡ κρίση εἶχε πλήξει καὶ τὰ ταβερνεῖα, ἔστω κι ἂν ὁ Γιώργος ἀποτελοῦσε κάπως ἐξαίρεση.

- Τὰ παιδιὰ στὰ παιχνίδια τους μὲ τοὺς ὑπολογιστὲς κάθε μορφῆς ἐκφράζουν τὴν δημιουργικότητά τους πηγαῖα καὶ χωρὶς οὐδεμία ἀναστολή, ὅπως μὲ ὅλα τους τὰ παιχνίδια, μὲ μία ζωτικῆς σημασίας διαφορὰ· τὸ παιχνίδι μὲ τὸ ἔξυπνο τηλέφωνο τοῦ δίδει τὴν αἴσθησι, ὅτι βρίσκεται στὸ κέντρο τοῦ κόσμου κι ὄχι κλεισμένο σπῖτι του, ὅτι μπορεῖ νὰ μάθει τὰ πάντα σὲ κάθε γωνιὰ τῆς γῆς, τὴν κάθε στιγμὴ.
- Τὰ σημερινὰ παιδιὰ, Σόλων, ἔχουν ἐμφυτὴ τὴν αἴσθησι τῆς *αὐτονομίας* τους, ξεκινώντας ἀπ’ τὰ παιχνίδια τους, διότι στὴν κάλυψη τῶν προσωπικῶν τους ἀναγκῶν γνωρίζουν ὅτι εἶναι ἐξαρτώμενα ἀπ’ τὴν μάνα τους καὶ τὸν πατέρα τους· ἀντιθέτως στὶς προηγούμενες γενιές αἰσθάνονταν, ὅτι καὶ στὰ παιχνίδια τους, ἦταν σχεδὸν ἀπολύτως ἐξαρτώμενα ἀπ’ τοὺς γονεῖς τους· αὐτοὶ τοὺς μάθαιναν τοὺς τρόπους λειτουργίας τους καὶ τοὺς συμβούλευαν στὸ πῶς θὰ τὰ χρησιμοποιοῦν, μὲ τὴν ἐξαίρεση ὅσων ἔφτιαχναν τὰ ἴδια.
- Ἐπισήμανες τὴν κρίσιμη διαφορὰ, τὴν ὁποία ἔχουν τὰ παιδιὰ τώρα ἀπ’ τὴν προσχολικὴ τους ἡλικία, ὅταν μαθαίνουν νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ ἔξυπνα τηλέφωνα, μόλις συλλαβίσουν τὰ πρῶτα γράμματα· τὰ παίζουν ὅλα στὰ δάκτυλά τους κι ἐμεῖς μένουμε ἐνεοί.
- Ἄλλωστε, στὶς ἀνάγκες ἠλεκτρονικῶν συναλλαγῶν προστρέχουμε σ’ αὐτὰ κι ἐμεῖς οἱ μεγάλοι, κι ἀκοῦμε τὴν γνωστὴ τους φράση, «*ἔτσι εἶναι, ρέ παπποῦ!*» Καὶ τρίβουμε τὰ μάτια μας, διότι ἔτσι εἶναι...
- Θίγουμε τὸ κρίσιμο θέμα τῆς *αὐτονομίας* τους, Περικλῆ, ἔστω κι ἂν τὰ παιδιὰ δὲν ἔχουν κατανοήσει πλήρως τὸ τί σημαίνει αὐτό, ἀλλὰ τὴν ἀσκοῦν αὐτὰ τὴν *αὐτονομία* τους, αὐτὸ μετράει περισσότερο· τὸ βλέπεις στὰ μάτια τους, τὸ πόσο εὐχαριστιοῦνται, ὅταν βοηθᾶνε τοὺς μεγάλους τους, ὅταν λύνουν καὶ τὶς δικές τους ἀπορίες...

- Ἐμεῖς χαιρόμασταν, ὅταν βοηθούσαμε στίς ἐξωτερικές δουλειές τὸν πατέρα μας τ' ἀγόρια, στίς σπιτικές τὴν μητέρα τὰ κορίτσια, καὶ λέγαμε μεταξύ μας ὅτι κάτι κάναμε, ὅτι κουβαλήσαμε ξύλα ἢ πουρνάρια ἐμεῖς στὰ χωριά· νιώθαμε ὅτι κάτι παραπάνω κάναμε ἀπ' τὸ νὰ παίζουμε, ἔστω κι ἂν κλωτσούσαμε μερικές φορές. Τὰ σημερινὰ παιδιά ὅμως γνωρίζουν ἢ καλύτερα αἰσθάνονται, ὅτι κάνουν πράγματα, ποὺ οἱ γονεῖς τους κι οἱ παπποῦδες τους δυσκολεύονται πολὺ νὰ τὰ κάνουν, ἢ καὶ δὲν μποροῦν καθόλου.
- Ἔτσι αὐτομάτως ἀποκτοῦν τὴν αἴσθηση τῆς αὐτονομίας τους καὶ τῆς βαρύτητος τοῦ ρόλου τους στὴν οἰκογένεια ἀρχικὰ καὶ στὴν κοινωνία στὴ συνέχεια· ἀποκτοῦν τὴν αἴσθηση ὅτι εἶναι ἀπαραίτητοι στὴν οἰκογένειά τους, ὅτι συμβάλλουν σ' αὐτήν.
- Ἐμεῖς, Σόλων, ἔπρεπε νὰ βγάλουμε τὰ πρῶτα χρήματα καὶ νὰ βοηθήσουμε τὴν οἰκογένεια, γιὰ νὰ αἰσθανθοῦμε ὅτι προσφέραμε σ' αὐτήν, ὅτι συμβάλαμε κι ἐμεῖς στὴν ἐπιβίωσή της· αὐτὴ ἦταν ἡ νοοτροπία τῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἄλλαξε, μὲ τὴν ἄνοδο τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου κυρίως μεταπολιτευτικά, ὅταν πλέον οἱ γονεῖς δὲν ἀπαιτοῦσαν καθόλου συνεισφορὰ ἀπ' τὰ παιδιά τους κι αὐτὰ δὲν αἰσθάνονταν κάποια ὑποχρέωση ἀπέναντί τους.
- Αὐτὰ μέχρι τὴν μνημονιακὴ κρίση, ἡ ὁποία ἄλλαξε τὰ πάντα· ξανάδεσε τίς οἰκογένειες, οἱ νύφες θυμήθηκαν τίς πεθερές καὶ τοὺς πεθεροὺς κι ὅλο, «μαμά» καὶ «μπαμπά», εἶναι, ἡ ἀλληλεγγύη ἐπανῆλθε στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ τὰ κορίτσια της δὲν ἐκπορνεύθηκαν, ὅσο κι ἂν δυσκολεύθηκαν στὴν ζωὴ τους. Ἡ νεαρὴ Ἑλληνίδα κράτησε τὴν οἰκογένεια καὶ τὸν λαὸν ὄρθιον...
- Ἡ κατακόρυφη μείωση τοῦ οἰκογενειακοῦ εἰσοδήματος ἔγινε αἰσθητὴ ἀπ' τὰ παιδιά, ἐπειδὴ γι' αὐτὰ μιλάμε τώρα, καὶ τὴν ἀποδέχθηκαν σχεδὸν ὅλα μὲ ἀξιοπρέπεια· γκρινιάζουν λιγώτερο πολὺ ἀπ' ὅσο οἱ γονεῖς τους, ὅταν δὲν τοὺς ἔφερναν δῶρα, ἀλλὰ ἀντισταθμίσθηκε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ φτώχεια μὲ τὴν προσφορὰ ψηφιακῶν παιχνιδιῶν, πάμφθηνων στὴν πραγματικότητα.
- Συνέπεσε μάλιστα, Περικλῆ, ἡ μαζικὴ εἰσβολὴ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας στὰ καθημερινῆς χρήσεως ἀγαθὰ μὲ τὴν περίοδο τῆς κρίσεως, ἐντελῶς δὲ τυχαῖα στὴν χώρα μας.
- Γνωστὰ αὐτά· ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἄλματος τῶν εὐρωζωνικῶν συνδέσεων ἐπὶ Κώστα Καραμανλῆ, μετὰ τὸν ἀποκλεισμὸ τῆς Ἑλλάδος ἀπ' τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία ἐπὶ Κώστα Σημίτη.

«Γειά σας και χρόνια πολλά», ἀκοῦνε δίπλα τους, ἀπ' τὴν γνωστὴ φωνὴ τοῦ Θαλῆ καὶ τῆς Ἑλένης· δὲν τοὺς εἶχαν προσέξει, ὅταν μπῆκαν, ἀλλὰ αὐτοὶ τοὺς εἶδαν: «Μόλις μπήκαμε, κυττάξαμε στὴν γωνίστα σας, εἶπαμε, ἐδῶ θὰ εἶναι, καὶ σᾶς βρήκαμε». Σηκώθηκαν, ἀγκαλιάστηκαν, φιλήθηκαν, εἶπαν «χρόνια πολλά» καὶ τοὺς κάλεσαν νὰ καθίσουν. «Ὅχι, ἀπάντησαν, μᾶς περιμένουν κάποιοι φίλοι μας, δὲν τοὺς γνωρίζετε, κάτω στὴν γωνία, μιὰ ἄλλη φορά». «Μιὰ ἄλλη φορά». Ἐφυγαν, ξαναγύρισαν στὰ δικά τους.

- Ἐπιβεβαιώνεται τελικὰ ἡ παλαιὰ ῥήση, «οὐδὲν κακὸν ἀμιγὲς καλοῦ»· τὰ ψηφιακὰ παιχνίδια, σὲ περίοδο ἄρδην ἀνακατατάξεων τῆς κοινωνίας, εἰσέβαλαν στὴν χώρα καὶ στὶς ἄλλες καὶ προκαλοῦν τὶς βαθύτερες ἀλλαγές σὲ αὐτὲς τουλάχιστον στὴν νεώτερη ἐποχὴ μας.
- Ἐπομένως, ὅταν ἀναζητοῦμε τὸ ἦθος τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου, Σόλων, καλὸ εἶναι ν' ἀρχίσουμε ἀπ' τὶς ἐπιπτώσεις στὸν χαρακτήρα καὶ στὴν συμπεριφορὰ τῶν παιδιῶν, μετὰ τὴν χρῆση τῶν ψηφιακῶν παιχνιδιῶν τους· ἰσχυρίζομαστε, ὅτι ὁ ψηφιακὸς ἀνθρώπος εἶναι σὰν τὶς ἀσύμβατες εὐθεῖες μὲ τὸν βιομηχανικό, δὲν ἔχουν οὐδεμίαν ἐπαφὴν μεταξύ τους, μὲ τὴν ἐξαίρεση ὅτι διαδέχεται ὁ ἓνας τὸν ἄλλον εἰς τὸν κλεινὸν τοῦτον πλανήτην.
- Κι αὐτὸ γίνεται ἀποδεκτὸ πλέον ἀπ' τοὺς περισσότερους διεθνῶς, ἄλλοτε πλήρως κι ἄλλοτε μὲ μισόλογα· φυσικὰ ἐξαρτᾶται κι ἀπ' τὴν δυνατότητα τῆς κατανοήσεως ἐκάστου λαοῦ τῆς φύσεως τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου, εἶναι γνωστὰ αὐτά, κυρίως μὲ τὴν προσαρμογὴ τῶν μεγάλης ἡλικίας στὴν νέα ἐποχὴ.
- Στὰ παιδιά ὅμως αὐτὸ γίνεται αὐτομάτως, ἀναδύεται ὡς ἡ πραγματικὴ τους φύση· ἀντιλαμβάνονται τὸν ἔξω κόσμον, μέσα ἀπ' τὴν μητέρα τους καὶ τὴν οικογένειά τους, ἀλλὰ καὶ ἐπεκτείνουν τὶς γνώσεις τους, γιὰ τὸν πέραν αὐτῶν ὀρίζοντα, μαζί μὲ τὰ παιχνίδια τους καὶ τὴν ψυχολογία ποὺ τοὺς διαμορφώνουν τὰ παιχνίδια αὐτά· τοὺς προσφέρουν τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου καὶ τῆς συνεισφορᾶς τους στοὺς μεγαλύτερους, γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν καθημερινῶν τους ἀναγκῶν κάθε μορφῆς μέσῳ τοῦ διαδικτύου, ὡς ἀπαραίτητους παράγοντες. Κατακτοῦν πρακτικὰ τὴν αὐτονομία τους, ἔστω κι ἂν δὲν γνωρίζουν, ὅπως εἶπαμε, τὸ τί σημαίνει αὐτὸ θεωρητικά.
- Οἱ ἀλλαγές αὐτὲς στὴν ψυχολογία, Περικλῆ, στὸ ἦθος τῶν παιδιῶν, ἔχουν δύο τουλάχιστον διαστάσεις, ὅπως τὰ συζητᾶμε μὲ τὸ κρασί

στο χέρι· ή πρώτη, είναι ή έκφραση τής δημιουργικότητας απ' τὸ παιδί, σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τής ζωής του, διότι διαφορετικά, βλέπει, ἀσυναίσθητα μάλλον, ὅτι θὰ τὴν χάσει καὶ στὰ παιχνίδια του καὶ στὴν συναναστροφή του μὲ τοὺς φίλους του, ἐρωτικῆς ἢ ἄλλης μορφῆς ἔχει δευτερεύουσα σημασία, καὶ στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς μεγαλύτερους· ή δεύτερη, ἔμμεση, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο βαθειὲς διεργασίες, ὅτι γίνεται κάτι σημαντικό στὴν οἰκογένεια πρωτίστως, στὴν στενὴ ἢ στὴν εὐρύτερη, ἢ καὶ στὴν γειτονιά τους, ὅταν τοὺς ἐξυπηρετοῦν στὰ τόσα προβλήματα τής καθημερινότητός τους.

- Τὰ ἔθεσες μὲ ἐξαιρετικὴ σαφήνεια· ἀπομένει νὰ δοῦμε τὸ ποιᾶς μορφῆς πολιτικὴ έκφραση θὰ ἔχουν τὰ παιδιά αὐτά· ἂν τὰ κρίνουμε μὲ τὶς θεωρητικὲς μας γνώσεις, θυμίζουσι τὸν ἐνεργὸ πολίτη, μὲ τὸν πατέρα, τὸν παπποῦ καὶ τὸν γείτονα σὲ ρόλο ἀπράγμονος, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν Περικλῆ καὶ τὴν ἄμεσο δημοκρατία. Τὸ ἐπαναλαμβάνουμε, ἐξαρτᾶται φυσικὰ κι ἀπ' τὶς συνθήκες, λόγου, πολιτισμοῦ καὶ ἱστορίας ἐκάστου λαοῦ.
- Ἐπανερχόμαστε στὴν γνωστὴ φράση τοῦ Πλάτωνος, ὅτι, «τὸ μέλος ἐκ τριῶν ἐστὶν συγκείμενον, λόγου τε καὶ ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ», εἰς τὸν ἐνεργὸν πολίτην· τὰ παιδιά ἀποκτοῦν φύσει κι ὄχι θέσει τὴν αἴσθησι τής ἐνότητος τῶν τεσσάρων παραγόντων, «λόγου, μέλους, ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ», διότι αὐτὸ διαμορφώνει τὸ ἐλεύθερο καὶ ἤρεμο ἦθος τους, μὲ τὴν ἀέναη έκφραση τής δημιουργικότητός τους· αὐτὸ τοὺς ἐπιβάλλει χαλαρὲς σχέσεις καὶ μὲ τοὺς γονεῖς τους, πέραν ἐκείνων μὲ τοὺς φίλους τους. Δὲν δέχονται συγκρούσεις καὶ νεῦρα εὐκόλα, οὔτε ἄγαρπους διαπληκτισμούς, ἐκτὸς τῶν ὅσων εἶναι φυσιολογικοὶ γιὰ τὴν ἡλικία τους. Ρώτησε τοὺς γονεῖς τους...
- Ἔτσι μοῦ ἀπαντοῦν. Σὲ ἐμᾶς, ή έκφραση τής δημιουργικότητος παραμένει, σὲ μεγάλο βαθμό, περιστασιακὴ καὶ ἀποσπασματικὴ, Περικλῆ, ὅπως συνέβαινε στὴν βιομηχανικὴ καὶ στὶς προηγούμενες ἐποχὲς σὲ ὅλους σχεδὸν τοὺς λαούς· τὸ τεράστιο ἄλμα γίνεται ἀπ' τὰ παιδιά πρῶτα καὶ τοὺς μεγαλύτερους στὴν συνέχεια, μὲ ἀρκετὴ ποιοτικὴ ὅμως διαφορὰ φύσει ἀνάμεσά τους στὶς μέρες μας.
- Ὅπως δὲποτε αὐτὰ δὲν καλύπτουν ὀλόκληρη τὴν κοινωνία ἢ ὅλα τὰ παιδιά ἐκάστου λαοῦ, ἀλλὰ μεγάλο ποσοστὸ τους, ἀναλόγως πρὸς τὴν μουσικὴ ἀρμονία τοῦ λόγου των, τής γλώσσης των· εἰς τὴν ἄμεσον δημοκρατίαν ἐκάλυπτε ἀρκετὰ μεγάλο μέρος τοῦ λαοῦ τῆς, διότι διαφορετικὰ δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ ή ἀνάδυσι τοῦ ἐλευθέρου

πολίτου καὶ ἡ γέννηση καὶ ἡ διδασκαλία τῆς τραγωδίας, μὲ τὸ ἑναρμόνιο γένος τῆς μουσικῆς ἀναπόσπαστο μέρος της. Ἐτσι καὶ στὴν ἐποχὴ μας συμβαίνει αὐτό, ἡ ἱκανότης συλλήψεως καὶ ἐκφράσεως τοῦ ἑναρμονίου γένους καθορίζει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἀνάδυση καὶ διατήρηση τῆς δημιουργικότητος σὲ ὅλες τὶς ἡλικίες, τῆς ἐμμελείας τους, μὲ τὶς ἐπιπτώσεις της στὰ παιδιὰ πρωτίστως, καὶ στοὺς μεγαλύτερους δευτερευόντως, τὸ ἔχουμε πεῖ.

- Πρέπει νὰ συμπληρώσουμε, ὅτι εἶναι δεδομένο, πῶς ἡ θεωρητικὴ θεμελίωση διαπιστώσεων πρακτικῆς μορφῆς γίνεται πάντοτε ἐκ τῶν ὑστέρων κι ἐμεῖς βρισκόμαστε στὴν γέννηση τοῦ φαινομένου καὶ στὶς παρατηρήσεις του, μὲ τὰ συμπεράσματα ἐκκινουῦντα ἀπ' τὸν τρόπο θεωρήσεως τῶν παρατηρητῶν, ἤτοι σὲ μεγάλο βαθμὸ μὲ τὰ κριτήρια τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὰ ἔχουμε ζήσει.
- Αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ δύσκολο βῆμα, Σόλων· γι' αὐτὸ χρειάζεται ἰδιαίτερη προσοχὴ στὴν παρουσιάσή του, ὥστε νὰ μὴν γίνουμε ἀντικείμενα εἰρωνείας, ἀπὸ ὅσους μᾶς διαβάσουν ἀργότερα, ἂν περισωθεῖ κάτι ἀπ' τὰ γραπτὰ μας...
- Ἐχεις δίκαιο, τὸ σκέπτομαι κι ἐγώ· ἡ ἀνθρωπότης διανύει τὴν βαθύτερη ἀλλαγὴ στὴν δυτικὴ ἱστορία της, μὲ ἀντίστροφη πορεία, βαθύτερη ἀκόμη κι ἀπὸ ἐκείνη τῆς μεταβάσεως ἀπ' τὸν ἐνεργὸ πολίτη τῆς ἀμέσου δημοκρατίας τὸν πέμπτο π.Χ. αἰῶνα, στὸν ἀπράγμονα καὶ ἀχρεῖο τοῦ τετάρτου. Κι ἓνας ἄλλος λόγος μετρᾷ ἐδῶ, ὅτι ἀντιμετωπίζει τὴν οἰκολογικὴ καταστροφὴ, ἄγνωστη στὶς προηγούμενες ἐποχές, ὅποτε ἀναδύεται κάτι ἄλλο, ἂν ἀμελήσει...
- Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιμείνουμε περισσότερο στὸ θέμα αὐτό· ὁ βιομηχανικὸς ἀνθρώπος, εἶναι ὁ χρηματιστῆς τῶν Ἑλλήνων, ὁ ὁποῖος δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνον γιὰ τὸ κέρδος, γιὰ τὴν ἀπόκτηση πλούτου. Εἶναι ὁ μονοσήμαντος ἀνθρώπος, ὁ ὁποῖος μεταπίπτει εὐκόλα ἀπ' τὴν προσήλωσή του σὲ ἓνα ἀντικείμενο, τὸν πλοῦτο, ἢ σ' ἓναν θεό, τὴν μονοθεϊστικὴ θρησκεία, σὲ μία ἰδεολογία, καπιταλιστικὴ ἢ κομμουνιστικὴ, ἀλλὰ ἀγνοεῖ ὅλα τὰ ἄλλα γύρω του, ὅπως τὴν ἐπιδείνωση τοῦ κλίματος, μὲ τὴν ἀπειλὴ ἐξαφανίσεως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἀπ' τὸν κλεινὸν πλανήτην· δὲν ἔχει τὴν ἀνεση παρακολουθήσεως ὅλων τῶν ἐξελίξεων γύρω του, δὲν ἀντέχει τὴν παρουσία του, «εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων».

Σταμάτησαν, ἔστω γιὰ λίγο, πῆραν μερικὲς μπουκιές, εἶδαν ὅτι τελείωνε τὸ κρασί τους, παρήγγειλαν ἄλλο, τσουγκρισαν, εἶπαν, «στὴν ὑγείά μας». ὁ Γιώργος τὸ ἔφερε τὸ μισόκιλο στὰ γρήγορα κι ἔφυγε βιαστικά. Ἐμείναν γιὰ λίγο σκεπτικοί, εἶχαν πεῖ πολλά, εἶχαν καὶ καιρὸ νὰ βρεθοῦν, ν' ἀνταλλάξουν ἀπόψεις· μέσα ἀπ' τὸ διαδίκτυο καὶ τὸ τηλέφωνο συνομιλοῦσαν συνέχεια, ἀλλὰ δὲν τοὺς κάλυπτε αὐτό, ὁ ζωντανὸς λόγος εἶναι ἄλλο πρᾶγμα, σὲ κεντρίζει τὸ βλέμμα, ἡ ἀλλαγὴ τῆς ἐκφράσεως στὸ πρόσωπο, τὸ μειδίαμα, ἔστω κι ἀνάλαφρο, τὸ παίξιμο τοῦ ματιοῦ.

- Εἶχαμε μαζέψει πολλὰ μέσα μας καὶ τὰ βγάλαμε τώρα.
- Μᾶλλον, ὄχι ὅλα, Σόλων, ἔχουμε κι ἄλλα· θυμᾶσαι; Εἶχαμε μιλήσει καὶ πάλι τελευταῖα γιὰ τὴν ἀναπόσπαστη πλέον ἔκφραση ἀπ' τὸν ἄνθρωπο τῆς δημιουργικότητός του σὲ ὅλες τῆς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του, ἀνεξαρτήτως τῆς πρώτης παρουσιάσεώς της.
- Τὸ ἀναφέραμε καὶ προηγουμένως, ὅτι, ἂν δὲν καλύψει ἡ ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς σου, τότε αὐτὴ γίνεται περιστασιακὴ καὶ ἀποσπασματικὴ, ὅπως στὶς προηγούμενες ἐποχὲς καὶ περισσότερο στὴν βιομηχανικὴ· πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι διαφορετικά, σταδιακὰ ἡ δημιουργικότης χάνεται καὶ στὴν ψηφιακὴ, ἀκόμη κι ἀπ' τὴν ἐκδήλωση ὅπου πρωτοεμφανίσθηκε.
- Φθάσαμε στὸ κρίσιμο σημεῖο· στὶς προηγούμενες ἐποχὲς ἐλάχιστα μετροῦσε ἡ δημιουργικότης τῶν παιδιῶν· τὰ χαίρονταν οἱ γονεῖς τὰ ἔξυπνα παιδιά τους περισσότερο, ἔπαιζαν κι αὐτοὶ μαζί τους, καὶ οἱ πατεράδες ἢ οἱ μαμάδες τὰ ἔδιναν πρωτοβουλία, εἴτε στὶς οἰκογενειακὲς ὑποθέσεις, εἴτε σὲ ἄλλες δουλειές· ἀλλὰ ὅμως σχετικὰ περιορισμένα, μὲ σεβασμὸ στὸν ἐπιβλέποντα ἢ ἐπικυρίαρχο ρόλο τῶν γονέων, σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἀναλόγως πρὸς τὴν περίπτωσή.
- Πάντα, ὅμως τὰ παιδιά, ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ τολμηρὰ καὶ τὰ πιὸ ἀτίθασσα, ἀναγνώριζαν τὴν ὑπεροχὴ τῶν γονέων τους στὴν πράξη· στὰ πρῶτα τους βήματα ἔτρεχαν σ' αὐτοὺς γιὰ πολλὰ ἀπ' τὰ προβλήματά τους, γραφειοκρατικὰ ἢ ἄλλα. Κι αὐτοὶ, ἀναλόγως πρὸς τὶς δυνατότητές τους, τὰ βοηθοῦσαν μὲ τὸν τρόπο τους.
- Αὐτὴ ἡ αἴσθησις τῆς ὑπεροχῆς αἴρεται, Περικλῆ, μὲ τὴν ἀνάδειξη τοῦ πρωταρχικοῦ ρόλου τῶν παιδιῶν μέσα στὴν οἰκογένεια μὲ τὴν

χρήση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας· πρὶν βγεῖ τὸ παιδί στὴν ἀγορὰ βοηθάει τοὺς μεγαλύτερους στὶς καθημερινές τους ἀνάγκες καὶ γίνεται μὲ τὸν χρόνο καὶ τὶς πιέσεις αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν ἄκρως ἀπαραίτητο γιὰ τοὺς μεγάλους, μ' ἓναν τρόπο ἀπλὸ καὶ ἀνάλαφρο, χωρὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι γίνεται κάτι ἄλλο: «Γιὰ πές μου, παιδί μου, πῶς νὰ χρησιμοποιοῦσῶ τὴν κάρτα στὶς ἠλεκτρονικὲς συναλλαγές μὲ τὴν τράπεζα καὶ τὴν Ἐφορία;» λέει ὁ μπαμπᾶς. «Νά, ἔτσι», ἀπαντᾷ ὁ μικρός, καὶ πατώντας δυὸ πληκτροῦ εἶνε ἡ συναλλαγή· τὸ ἴδιο τὸν καλεῖ καὶ στὴν ἐπόμενη καὶ στὴν μεθεπόμενη.

- Τὸ ἀκοῦμε καθημερινὰ αὐτό: «Εγώ, τὸ ἔλυσα τὸ πρόβλημα, λέει ἡ μαμὰ στὴν φίλη της. Φωνάζω τὸν Γιαννάκη, κι ἀμέσως τὶς κάνει τὶς δουλειές, πὺν ἐγὼ θὰ ἤθελα μέρες, κι ἂν τὶς τελειῶνα!» «Κι ἐγώ, τὸ ἴδιο, ἀπαντᾷ ἐκεῖνη, λέω τῆς Μαίρης, κι αὐτὴ τὶς κάνει στὸ φτερό. Γλυτώσαμε ἀπ' αὐτά!»
- Ὁ Γιαννάκης ὅμως κι ἡ Μαίρη ἀποκτοῦν ἄλλο ἦθος, ἄλλη νοοτροπία στὴν ζωὴ τους, ἔστω κι ἂν δὲν τὸν καταλαβαίνουν οἱ γονεῖς τους κι οὔτε καὶ τὰ ἴδια τὰ παιδιά, τὸ τί σημαίνουν γιὰ τὴν διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρος των, ἢ τὴν χρήση ὅλων αὐτῶν τῶν ἔξυπνων τηλεφῶνων.
- Σημαίνει ὅτι, οἱ γονεῖς, Σόλων, ἀπαλλάσσονται ἀπὸ μεγάλο βᾶρος τῶν γραφειοκρατικῶν τους προβλημάτων, τὰ ὅποια, μάλιστα, στὴν περίοδο τῆς κρίσεως γιὰ ἐμᾶς ἔχουν γίνῃ δυσβάστακτα, κι ἀσχολοῦνται μὲ περισσότερη ἄνεση, μὲ τὰ ὑπόλοιπα προβλήματα τους, αὐτὰ τῆς ἐπιβιώσεως· ἀλλὰ καὶ τὰ παιδιά διαπιστώνουν ὅτι ἔχουν καλύτερη ἄνεση ἀντιμετωπίσεως τῶν προβλημάτων τῶν γονέων τους, ὅταν μὲ ἡρεμία καὶ χαλαρὴ διάθεση χειρίζονται τὰ ἔξυπνα κινητὰ τους. Τότε ἔχουν καλύτερη πρόσβαση στοὺς φίλους τους, γονιμότερη ἀπόδοση στὶς ἔρευνές τους, στὰ παιχνίδια τους καὶ στὰ μαθήματά τους, πλουσιώτερη ἐμπειρία στὴν ζωὴ τους.
- Ἀλλάζουν τὰ παιδιά, ἔστω κι ἂν δὲν τὸ ἀντιλαμβάνονται τὰ ἴδια, ἢ μᾶλλον δὲν τὸ ἀντιλαμβάνονται, διότι αὐτὸ γνωρίζουν κι αὐτὸ γίνονται· ἀποκτοῦν αὐτοπεποίθηση, κατὰ τὴν δική μας θεώρηση, ἀλλὰ αὐτὴ τὴν φέρουν μέσα τους κι αὐτὸ ἔχει σημασία, ἐνῶ καὶ στὶς ἐρωτικὲς τους σχέσεις εἶναι πιὸ πηγαῖα καὶ πιὸ εὐαίσθητα ἀπ' τὶς προηγούμενες γενιές, ἔχουν ἐλεύθερη ἐπικοινωνία.
- Ἡ καλύτερη ἀπόδοσή τους στὶς σπουδές τους καὶ στὶς ἐπιχειρήσεις ἔρχεται μαζί, ἀναλόγως πρὸς τὸν λόγο τους, τὴν γλῶσσα τους...

- Ἡ ἐρωτική ἐπικοινωνία καθορίζει περισσότερο τὸ ἦθος τῶν παιδιῶν· ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση τὰ ὠθεῖ πρὸς τὴν διασταλτικὴ ἠθικὴ, τοὺς ἀνοικτοὺς ὀρίζοντες καὶ τὸν γόνιμο διάλογο, ἀπέναντι στὴν συσταλτικὴ ἐπιβολὴ τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, τοὺς κλειστοὺς ὀρίζοντες, στὸ στενὸ κοινωνικὸ περιβάλλον ἐκάστου καὶ τὸν περιορισμὸ τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς φίλους τους. Ἀπόρροια τῆς συσταλτικῆς ἠθικῆς ἦταν ἡ κυρίαρχη ἀρχὴ τῆς ξενοφοβίας στὸ κοινωνικὸ καὶ τῆς εὐρεσιτεχνίας στὸ οἰκονομικὸ πεδίο.
- Τώρα τὸ παιδί αἰσθάνεται, ὅτι, ἂν ἐπιβάλλει οἰονδήποτε περιορισμὸ στὴν ἔκφρασή του, αὐτὸς θὰ ἔχει ἄμεσες ἐπιπτώσεις καὶ στὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του καὶ στὴν ἀπόδοσή του στὴν ψηφιακὴ τεχνικὴ· τὸ ζεῖ αὐτό, δὲν τὸ διαβάζει, οὔτε τὸ μαθαίνει ἐκ τῶν ὑστέρων, τὸ βιώνει.
- Μιλᾶμε φυσικὰ γιὰ τὴν δυναμικὴ τῆς κοινωνίας, ὅποτε αὐτὸ δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν ἐπιβιώνουν καὶ καταστάσεις τῆς προηγούμενης ἐποχῆς. Ἀλλὰ πάντα στὴν ἱστορία τὶς τάσεις τὶς διαμορφώνουν οἱ δυναμικὲς ὁμάδες ἐκάστης κοινωνίας ἢ ἐκάστου λαοῦ.
- Στὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν, Σόλων, γίνονται οἱ βαθύτερες διεργασίες τῆς νέας ἐποχῆς· τὶς βιώνουν αὐτὲς στὰ πρῶτα τους βήματα καὶ στὰ πρῶτα τους λόγια, ποὺ γίνονται μὲ τὴν χρῆση τῶν ἔξυπνων κινητῶν στὰ χέρια τους. Ὅταν ἀποκτοῦν τὴν αἴσθησι τοῦ ρόλου τῶν παιχνιδιῶν αὐτῶν στὴν ζωὴ τους, ἀναδύεται πηγαίως καὶ ἡ παρέμβασή τους στὴν ζωὴ τῶν μεγαλύτερων γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τρεχουσῶν καὶ ἐπειγουσῶν ἀναγκῶν τους, αὐτὴ εἶναι ἡ καθημερινότητά τους, γιὰ ὅλα τὰ παιδιά. Φυσικὰ μὲ τὸν διάφορο βαθμὸ ἐπιδράσεώς τους, ἀναλόγως πρὸς τὸ ὑπόλοιπο περιβάλλον, τὸν λόγο τους, τὶς ἱστορικὲς καὶ πολιτιστικὲς παραδόσεις τους.
- Μάλιστα, στὶς σχέσεις τους μὲ τοὺς μεγάλους δὲν παρεμβαίνουν τόσο ἔντονα οἱ τυχόν ἀναστολὲς αὐτῶν, σὲ ὅλα τους τὰ ἐπίπεδα· ἀκόμη κι ὁ ἀνερωτικὸς ἢ ὁ ἀνέραστος στὴν ζωὴ του, μὲ τὶς δύσκολες σχέσεις μὲ τὴν γυναῖκα του καὶ τοὺς ἄλλους, εἶναι πολὺ ἐλαστικὸς ἀπέναντι στὰ παιδιά του, γιὰ πολλοὺς λόγους. Εἶναι παιδιά του, ὅπως καὶ νὰ τὸ κάνουμε, κι ἔχει κάποια εὐαισθησία ἀπέναντί τους, τὸ πρῶτο καὶ κύριο· οἱ ἀδῆριτες ἀνάγκες τῆς καθημερινότητος, οἰκονομικὲς, γραφειοκρατικὲς, τὸν ὑποχρεώνουν σὲ ἀνοχὴ πρὸς τὰ παιδιά, ὄχι μόνο λόγῳ τῆς συγγενείας του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ἐπεῖγον τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν, τὸν πιέζει ἡ ἀσφυκτικὴ καθημερινότης.

Ἀπ' τὴν οὐράνια στὴν πάνδημο Ἀφροδίτη

Σταμάτησαν, πῆραν δυὸ μπουκιές, εἶπαν «στὴν ὑγεία μας», ρούφηξαν καὶ μερικὲς γουλιές· τὸ βλέμμα τοῦ Σόλωνος ἔπεσε στὸν Θαλῆ καὶ στὴν Ἑλένη· πέραναγε ὁ Γιάννης δίπλα τους: «Μισὸ κιλὸ στὸ τελευταῖο τραπέζι», τοῦ λένε. «Καλὰ κάναμε, μὲ τὴν συζήτηση τὸ ξεχάσαμε».

- Σκεπτόμουνα, ὅτι εἶμαστε ἀπ' τοὺς λίγους, ἢ ἴσως τοὺς ἐλαχίστους διεθνῶς, στὴν ἐποχὴ μας, πού ἔχουμε θέσει τὸ θέμα τοῦ ἥθους καὶ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας· τὰ τελευταῖα χρόνια, ὅμως, ὅλο καὶ πιὸ πολλοὶ ἐμφανίζονται μὲ ἀναφορὲς στὸ ἥθος, κυρίως μέσῳ τῆς διαπιστώσεως, ὅτι τὸ κύριο βᾶρος τοῦ ψηφιακοῦ ἀνθρώπου βρῖσκεται στὸν τρόπο λειτουργίας τοῦ μυαλοῦ του, στὸν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι κι ὄχι στὴν ἀπόδοση τοῦ χεριοῦ τοῦ βιομηχανικοῦ.
- Τὰ ἔχουμε ἀναφέρει αὐτά, Σόλων, ὅπως μὲ τὸν Στεφὰν Βιάλ καὶ ἄλλους στὴν Γαλλία καὶ στὴν Γερμανία κυρίως, ἀπὸ ὅσους ἐμεῖς γνωρίζουμε· ὅπωςδήποτε θὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι στὶς διάφορες χῶρες, ἄγνωστοι σ' ἐμᾶς, καθὼς ἄλλωστε δὲν διατεινόμαστε ὅτι ἡ ἔρευνά μας εἶναι ἐξαντλητικὴ καὶ πλήρης, περισσότερο τὶς τάσεις διερευνοῦμε καὶ τὶς διάφορες πτυχές τους συζητοῦμε.
- Εἶναι γεγονὸς ὅτι οἱ χειρότεροι τύραννοι στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἦταν ἀνερωτικοὶ ἢ ἀνέραστοι· δὲν ὑπάρχουν περιπτώσεις ἐρωτικοῦ ἀνθρώπου μὲ τυραννικὴ νοοτροπία, εἶναι ἀσυμβίβαστα αὐτά, «βία γὰρ ἔρωτος οὐχ ἄπτεται», λέει ὁ Ἀγάθων εἰς τὸ «Συμπόσιον», τὸ ἀναφέραμε.
- Ἡ δὲ Διοτίμα προσθέτει, ὅτι ἀκόμη περισσότερο μετράει, ἢ ἄσκηση τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς δικαιοσύνης· δηλαδή, ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα εἶναι πολὺ δύσκολη, ἂν ὄχι ἀδύνατη, ὅταν κι οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι δὲν ἐνησχολήθησαν ἰδιαιτέρως μὲ τὸ πρόβλημα.
- Ὁ ἀνερωτικὸς ἔχει μελετηθεῖ σὲ βάθος ἴσως μεγαλύτερο, Περικλῆ, ἀπ' τὸν ἀνέραστο, ἀπ' τοὺς φιλοσόφους μας, τοὺς δραματικούς ποιητὲς καὶ τοὺς κωμικοὺς περισσότερο, ἀφοῦ ἀνέραστες ἦταν ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ἡ Ἄρτεμις, ὅπως καὶ οἱ ἱερείς τους στὰ διάφορα ἱερά τους, κατὰ τὴν πρόχειρη προσέγγισή τους, μεταξὺ τυροῦ καὶ ἀχλαδίου.
- Μὲ τὴν γενικὴ θεώρηση τοῦ θέματος ἐπιχειροῦμε τὴν παρουσίαση τῶν διαφορῶν τους πρῶτιστως μὲ τὸν ἐνεργὸ πολίτη καὶ τὴν ἄσκηση

του ἔρωτος ἐκ μέρους του· ἡ ἐκκίνηση τῆς συζητήσεώς μας, ἀπ' τὴν ἐπίδρασή του στὰ παιδιά, ἔχει τὴν ἔννοια τῆς ἀναγωγῆς σὲ καταστάσεις πρώτης γεννήσεως τῆς ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας, ταυτοσήμου μὲ τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος, καὶ χωρὶς τὴν παρέμβαση τῶν ὁποίων κοινωνικῶν ἀναστολῶν κάθε μορφῆς.

- Ὁ νέος ἔχει σύμφυτη τὴν ἐνιαία ἄσκηση τῆς ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του, μαζὶ μὲ τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικότητός του· οἱ δύο ροπές δὲν διαχωρίζονται στὸ μυαλό του καὶ στὸ ἦθος του. Ὅταν προσφέρει τὴν βοήθειά του στοὺς μεγαλύτερους, τὸ κάνει ὡς συνέχεια τῶν παιχνιδιῶν του καὶ μόνο ἀργότερα ἀντιλαμβάνεται τὴν εὐρύτερη πολιτικὴ σημασία τῶν πράξεών του στὴν οἰκογένειά του καὶ στὸν ἴδιο· χρειάζεται πολλὴ προσοχὴ σὲ αὐτά, ἐκ μέρους μας καὶ ἐκ μέρους ὅποιας μελέτης.
- Στὴν πόλη ὁ ἐνεργὸς πολίτης διείπετο μόνον ἀπ' τὴν ἐνιαία καὶ συνολικὴ ἔκφραση τῆς δημιουργικότητός του, χωρὶς οὐδεμίαν ἀναστολή, τὰ ἔχουμε συζητήσει αὐτά, μὲ πηγὲς ἀπ' τὴν πλούσια γραμματεία μας· πάντες οἱ ποιηταὶ ἦσαν γεννήτορες νέων πραγμάτων, ὑλικῶν ἢ πνευματικῶν, δὲν ἔχει σημασία.
- Ὁ ἀνερωτικὸς κι ὁ ἀνέραστος δὲν ἐθεωρεῖτο ἐνεργὸς πολίτης, ἔστω κι ἂν εἰς Ἀθήνας πολιοῦχο εἶχαν τὴν θεὰ Ἀθηνᾶ, ἀνέραστη ἀπ' τὴν γέννηση της, ὄχι ὅμως μὲ τὴν μορφὴ τοῦ ἀνεράστου τῶν μετέπειτα ἐποχῶν· ἀλλὰ ἡ Θεοτόκος, ἡ Παναγία, εἶναι πρακτικὰ ἀντίγραφό της πιστό, ὡς ὑπέρμαχος στρατηγὸς τῆς Κωνσταντινούπολεως. Κι ἂς μὴν ξεχνᾶμε, ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος, εἰς τὰς «Παρεκβολὰς εἰς τὸν Ὀμηρον», ἀναφέρει ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ, «αὐτὴν ἀφῆκε βιασθῆναι ὑπὸ Ἡφαίστου» (Ιλιάς, Α397, 122,30), χωρὶς ὅμως νὰ παραθέτει καὶ τὴν ἀρχαία πηγὴ· «αὐτὴν ἀφῆκε», δηλαδή, ἀφέθηκε νὰ βιασθεῖ ἀπ' τὸν ἀδελφό της, γράφει ὁ καλύτερος στὴν ἱστορία Ὀμηριστῆς.
- Εἴμαστε σὲ πολὺ βαθεῖα νερά, Σόλων, καὶ χρειάζεται πολὺ προσοχὴ στὴν μελέτη τοῦ θέματος· ὁ ρόλος τοῦ ἀνερωτικοῦ ἢ τοῦ ἀνεράστου, τουλάχιστον στὴν ἑλληνικὴ παράδοση, καθοριζόταν ἀπ' τὸ πλαίσιο τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς· ὑπάρχουν διαφορὲς ἀπ' τὴν ὀμηρικὴ ἐποχὴ, στὴν κλασικὴ καὶ στὴν ἑλληνιστικὴ, ὅπως καὶ στὴν βυζαντινὴ καὶ στὴν νεώτερη.
- Τὸ κρίσιμο θέμα εἶναι ἡ δυναμικὴ τῆς πλειοψηφίας τῆς κοινωνίας ἐκάστης ἐποχῆς· διότι σὲ ὅλες ὑπῆρχαν καὶ θὰ ὑπάρχουν, ὡς

- σύμφυτες με τὸν ἄνθρωπο, ὅπως καὶ στὸ πολιτικὸ ζῶον ἄνθρωπος, ὅλες οἱ ἐκφράσεις ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας. Ἄς μὴν τὸ ξεχνᾶμε...
- Πόσο δίκαιο ἔχεις· τὸν πέμπτο αἰῶνα ὑπῆρχαν οἱ ἐνεργοὶ πολῖτες καὶ ὡς «οἱ ποιηταὶ πάντες γεννήτορες», ἀλλὰ καὶ λαικασταὶ καὶ καταπύγονες, καὶ κεκλασμένοι καὶ χαυνόπρωκτοι. Αὐτοὶ ὅλοι, δὲν ἦταν ἀποκλεισμένοι ἀπ' τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, στοὺς πολλαπλοὺς κύκλους τῆς ζοῦσαν, ἀλλὰ δὲν προσέδωσαν καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς ἀμέσου δημοκρατίας· δὲν ἦταν αὐτὴ κοινωνία ἀγγέλων, ἀφοῦ ὑπῆρχαν καὶ γυναικεῖα καὶ ἀνδρικὰ πορνεία καὶ ἐφορολογοῦντο ὅλα τους. Ἄλλη ἦταν ἡ διαφορὰ, ἐθεωρεῖτο τὸ ἦθος τοῦ ἐλευθέρου πολίτου κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς κοινωνίας κι αὐτὸ ἔδινε τὴν πνοή της, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι ἦταν ἀνεκτικὴ γιὰ τὸν καθένα ἢ ἐρωτικὴ του ἐπιθυμία. Μία διαφορὰ ἴσχυε, σὲ ὅσους ἐκδίδονταν ἐπὶ χρήμασι· δὲν ἐπιτρεπόταν ἡ ἀνάληψη οἰασδῆποτε δημοσίας θέσεως, ἀπὸ αὐτούς, γιὰ τὸ λόγο, ὅτι, ἀφοῦ ἐκδίδει τὸ σῶμα του ἐπὶ χρήμασι, πολὺ εὐκόλα θὰ προδώσει τὴν πόλη του, ὅτι ἀποκτᾶ χυδαῖο ἦθος.
 - Στὴν νεώτερη γραμματεία δύσκολα βρῖσκει ὁ ἐρευνητὴς τίς διαφορὲς αὐτές, οἱ ὁποῖες χάνονται εὐκόλα μέσα ἀπ' τὴν ἰσοπέδωση τῆς παιδευαστίας μὲ τὴν ὁμοφυλοφιλία καὶ τῆς ἱεροδούλου μὲ τὴν ἑταῖραν. Ἐπιβάλλεται ἰδιαίτερη πρόνοια στὴν ἀποκατάσταση τῆς πραγματικῆς ἀμέσου δημοκρατίας, τῆς μοναδικῆς στὴν ἱστορία...
 - Ἡ οὐρανία καὶ ἡ πάνδημος Ἀφροδίτη συνυπῆρχαν στὴν πόλη τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, δίπλα δίπλα, ὅπως ἡ Ἀθηνᾶ μὲ τὴν Ἀφροδίτη καὶ μὲ τὴν μετεξέλιξή τους στὸν πλατωνικὸ ἔρωτα, κυρίως μὲ τὸν νεοπλατωνισμό καὶ τὸν στωικισμό, ἢ στὸν πάνδημο μὲ τὸν ἐπικούρειο ἡδονισμό· ἓνα ὅμως εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ ὅλων τῶν νεώτερων φιλοσοφικῶν σχολῶν, ὅτι δὲν εἶχαν κριτήριον τῶν ἐρευνῶν τους τὸν ἐλεύθερο πολίτη, ὅπως μᾶς τὸν περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς *Συμπόσιον*, *Θεαίτητον*, *Πολιτείαν*, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς *Μετὰ τὰ Φυσικά*, *Πολιτικά*, *Ἠθικά Νικομάχεια* κυρίως, παρὰ θέτουν ἐμμέσως πλήν σαφῶς ὡς κριτήριόν τους, τὸν βικτωριανὸ δέκατο ἑνατὸ αἰῶνα τῆς συστατικῆς ἠθικῆς... Ἡ διασταλτικὴ ἠθικὴ τοὺς εἶναι ἄγνωστη, ἀφοῦ παραμελοῦν ἢ ἀγνοοῦν τὴν μουσικὴν ἁρμονίαν.
 - Κι ἄς συμπληρώσουμε, Περικλῆ, ὅτι οἱ διάφορες αὐτές κατηγορίαι εἶχαν διαφορετικὴ μουσικὴ ἔκφραση· οὔτε ἡ οὐρανία, οὔτε ἡ πάνδημος Ἀφροδίτη δὲν ἄπτονται τοῦ ἑναρμονίου γένους τῆς μουσικῆς, δὲν ἔχουν τὴν ἐμμέλεια μέσα τους.

- Όπως δὲν ἔχουν τὴν ἐμμέλεια μέσα τους καὶ οἱ χαρακτῆρες τῆς φροῦδικῆς σχολῆς, σὲ ὅλες τὶς παραλλαγές τους, γιὰ νὰ ἀναφερθοῦμε στὴν ἄλλη πτυχή τῆς νεώτερης ἐποχῆς.
- Ἐμεῖς μεγαλώσαμε τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα καὶ μὲ τὶς θεωρίες του· εἶχαμε καταναλώσει τὰ βιβλία τῶν σχολῶν του, ἀλλὰ εἶμασταν οἱ μόνου ποὺ δὲν εἶχαμε δεχθεῖ τὸ κρεβάτι κι εἶχαμε, θυμᾶσαι, τὶς διαφωνίες μας καὶ τὶς ἀντεγκλήσεις μας, κυρίως μὲ τὴν *Μιμῖκα Κρανάκη*...
- Ἀργότερα, Σόλων, ἀνακαλύψαμε ὅτι ἡ *ψυχανάλυση* ἦταν τὸ συμπλήρωμα τῆς ἐξομολογήσεως κι ὅτι αὐτὴ εἶχε συνέχεια τὴν *αὐτοκριτική*, ὅπως τὸ ἀναλύουμε εἰς «*Τὸν Λόγον τοῦ Οἰδίποδος*».
- Ἡ σχολή τους δὲν ἀντιλήφθηκε κἂν ὅτι ὁ Οἰδίπους ἦταν ὁ πρῶτος πολίτης τῆς ἀμέσου δημοκρατίας καὶ ζοῦσε εἰς τὴν Ἀγοράν, εἰς τὴν ὁποῖαν καὶ μιλοῦσε, πάντοτε ἀποκλειστικὰ πρὸς τὸν *θηβαικὸν λαόν*.
- Ὁ φροῦδισμὸς καὶ ἡ ψυχολογία περιορίζονται σχεδὸν ἀντιστοίχως στὴν μορφὴ τῆς ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας καὶ πράξεως κι ὄχι στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴν διαμόρφωση τοῦ ἥθους του, μέσα ἀπ' τὴν μουσικὴ του ἔκφραση, μέσ' ἀπ' τὴν ἐμμέλειά του.
- Συμπληρωματικὸς εἶναι ὁ Φρόντ μὲ τὸν Μάρξ, Περικλῆ, στὸν ὁποῖο ἐπίσης ὡς καθημερινὴ πρακτικὴ ὁ ἐλεύθερος πολίτης, ὅπως καὶ ἡ μουσικὴ, εἶναι ἔννοιες ἄγνωστες κι ὡς λέξεις ἀκόμη.
- Ἡ οὐρανία καὶ ἡ πάνδημος Ἀφροδίτη, ὁ ἀνέραστος δηλαδὴ καὶ ὁ ἀνερωτικὸς ἄνθρωπος, ὡς πολῖτες δὲν εἶχαν σχεδὸν οὐδεμίαν σχέσιν μὲ «*τοὺς ποιητὰς τοὺς πάντας γεννήτορας*»· ἦταν ὅπως ἡ βία μὲ τὸν ἔρωτα, «*βίας γὰρ ἔρωτος οὐχ ἄπτεται*», κατὰ τὸν τραγικὸν ποιητὴν.
- Εἶναι χρήσιμη ἡ ὑπογράμμιση αὐτῆ, διότι ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος κινεῖται μεταξὺ τοῦ ἀνερωτικοῦ, ὅπως οἱ ἱερόδουλες κι ὁ Ἀλκιβιάδης στὴν ἱστορία -ἀλλὰ αὐτὸς ἦταν *προδότης* τῆς πόλεως του καὶ ὁ κύριος ὑπεύθυνος γιὰ τὴν *παρακμὴ* της, ὅπως καὶ *πανηδονιστής*, μὲ *τόλμη* ὅμως στὴν *πολεμικὴ* του δράση, δὲν εἶχε χάσει καμμία μάχη- ἢ ὁ Δὸν Ζουάν, ὁ Καζανόβας καὶ ἡ Ἐμμανουέλα, ὡς *ινδάλματα* τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, τοῦ *καταναλωτικοῦ* καὶ τοῦ *ἀκορέστου* εἰς τὸ διηνεκὲς ἀνθρώπου, καὶ τοῦ ἀνεράστου, τοῦ μοναχοῦ ἢ ἀσκητοῦ, τῶν ἱερείων ἢ τῆς Παναγίας τῆς χριστιανικῆς καὶ τῶν ἀναλόγων ἄλλων θρησκευτῶν. Παράλληλους δρόμους διανύουν...

- Ένα, Σόλων, οφείλουμε υπογραμμίσει, ή Σαπφώ δὲν ἐντασσόταν σὲ καμμία ἀπ' αὐτὲς τὶς κατηγορίες καὶ ἐκφράζει τὴν ἀντιστοιχία τῆς παιδεραστίας εἰς τὸ ἀσθενὲς φύλο· οἱ στίχοι τῆς δίνουν πλήρως τὸν χαρακτηριστικὸν τόνον τῶν ποιητῶν, τῶν πάντων γεννητόρων. Τὰ δικαιώματα τῆς γυναίκας εἰς τὸν ἔρωτα καὶ εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἐκφράζει ἡ νεαρὰ ποιητὴς καὶ ἡ μεγαλύτερη μᾶλλον στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος· ἄλλο εἶναι ἡ παρεξήγησή τῆς...
- Ἐχεις δίκαιον, ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὡς πρῶτος τραγικὸς στίχος θεωρεῖται, ἐκεῖνος τῆς Σαπφούς· περιέμενε νὰ τὸν θυμηθῶ,

τί με Πανδίωνις, Ὠρανα, χελίδω...;

κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Oxford, 242, κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Teubner, 86,

τί με Πανδίωνις ὦ Ὠραν<ν>α χελίδων...;

- Συγχαρητήρια, ὦραϊα τὸν θυμήθηκες, μὲ τὶς διάφορες ἐρμηνεῖες τοῦ μιξολύδιος εἶναι καὶ ἰωνικὸς ἀπ' ἐλάσσονος, ὅπως γράφει ὁ Πλούταρχος καὶ οἱ μεγάλοι θεωρητικοί μας τῆς μουσικῆς... Νὰ θυμόμαστε μόνον, ὅτι ἡ αἰολικὴ διάλεκτος δὲν εἶχε δασεῖα, ἀλλὰ οἱ Αἰολεῖς ποιηταὶ ἦταν οἱ πρῶτοι ἐκφράσαντες τὴν ἐμμέλειαν...

Γιατί σὲ μένα κόρη τοῦ Πανδίωνος, οὐράνια χελιδόνα;

- Τὰ πρῶτα βήματα τῆς ἀμέσου δημοκρατίας χάραξε ἡ μεγάλη ὑμνωδός, ἄς μὴν τὸ ξεχνᾶμε· δὲν εἶναι τυχαῖο γεγονός, ὅπως καὶ τὸ ὅτι διατήρησε τὴν θέσιν τῆς ὡς μεγαλύτερη ποιητὴς τῆς ἱστορίας μας.
- Ἐνα νὰ θυμηθοῦμε μόνον, Περικλῆ, γιατί κι αὐτὸ τὸ ξεχνοῦμε· τυχαῖα δὲν ἐπέλεξε ὁ Πλάτων τὴν Διοτίμα, ὡς διδάσκαλον τοῦ Σωκράτους στὸν παιδικὸν ἔρωτα, ὅπως καὶ στὴν φιλοσοφία καὶ στὴν πολιτική.

Ἐπωδός

Ἡ θεωρητική θεμελίωση τῶν ἀπόψεων, ὅσο κι ἂν δέν εἶναι ἀπαραίτητη στήν προφορική διατύπωσή τους σέ ζωντανό διάλογο, δέν πείθει καί πολύ, ἂν ὄχι καί καθόλου, ἂν δέν συνοδεύεται μέ τήν παράθεση ἔστω καί ἐλαχίστων ἀναφορῶν σέ οὐσιαστικές καί ἀποδεκτές γενικῶς πηγές· ἀναγνωρίζεται, ἀπό ὄλο καί περισσότερους, ὅτι δύο τουλάχιστον ἀλλαγές φέρει ἡ ψηφιακή ἐπανάσταση: ἡ πρώτη ἀφορᾷ τήν ἐστίαση τῆς προσοχῆς στήν λειτουργία τοῦ μυαλοῦ, ἀποδεκτῆς πλέον, ὅπως εἶπαμε, ἔναντι τῶν δεξιοτήτων τῶν χειρῶν τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου· ἡ δεύτερη φέρει τήν ἀπαλλαγή του ἀπ' τήν ταλάντευσή του μεταξὺ τοῦ ἀνερωτικοῦ καί τοῦ ἀνεράστου τῶν ἄλλων ἐποχῶν, καί περισσότερο τῆς τελευταίας βιομηχανικῆς. Ἐπίσης, ὀφείλουμε προσθέσαι, ὅτι ὡς νοοτροπία, ὡς ἦθος, ἀπό ὀλόκληρους λαούς, ἢ τουλάχιστον ἀπ' τὰ δυναμικά τμήματα τῆς κοινωνίας τους, τὰ ὁποῖα ὁμως δίδουν πάντοτε τήν ἱστορική της κατεύθυνση, ἀποδεσμεύει τήν δημιουργικότητά μας. Εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», γίνονται πολλές ἀναφορές στήν πρώτη, κυρίως στίς, «Οὐ μέγ' ἔργον εὖ λέγειν», «Ὁ ἀκόρεστος πόθος τῆς φραγκολαγνείας», «Οἱ ὑπόγειες διαδρομές τῆς ἱστορίας», «Γεννάδας ἀνὴρ ὁ δεσπότης σου», ἀλλά ἡ ἐπανάληψη κάποιων σημείων τους εἶναι μᾶλλον χρήσιμη, διὰ τήν οικονομίαν τῆς συζητήσεως· γιὰ τήν δεύτερη δέον ὅπως ἐπεκταθοῦμε περισσότερο.

Ὅταν ὁ Πλάτων γράφει εἰς τήν «Πολιτείαν» του, ὅτι ρωτάει ὁ Σωκράτης, «ὁ τε χρηματιστικὸς πρὸς τὸ κερδαίνειν τὴν τοῦ τιμᾶσθαι ἡδονὴν ἢ τὴν τοῦ μανθάνειν οὐδενὸς ἀξίαν φήσει εἶναι, εἰ μὴ εἴ τι αὐτῶν ἀργύριον ποιεῖ;»¹ τὴν σύγκριση ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τοῦ τοῦ ἡδονιστοῦ καί τοῦ τυραννικοῦ ἀνθρώπου διερευνᾷ ὁ καλλιεπὴς φιλόσοφος, μέ ἅπειρες δυνατότητες ἀναλύσεώς της. Ὁ χρηματιστικὸς εἶναι ὁ βιομηχανικὸς τῆς ἐποχῆς μας, ὁ καπιταλιστὴς ἢ καί κάτι εὐρύτερο αὐτοῦ: «καὶ ὁ χρηματιστικὸς θὰ μᾶς πεί ὅτι μπροστὰ στὸ κέρδος ἡ ἐκτίμηση τῆς εὐχαριστήσεως τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς μαθήσεως δέν ἔχει καμμία ἀξία, ἐὰν δέν τοῦ προσφέρει κάποια χρήματα;» δηλαδή, εἶναι ὁ πληρέστερος ὀρισμὸς τοῦ μονοσημάντου ἀνθρώπου, δέν ἀντιλαμβάνεται τίποτε ἄλλο στήν ζωὴ του, πέραν τοῦ κέρδους, οὔτε κἂν τὴν ἀπόλαυση τῆς πραγματικῆς ἡδονῆς, τοῦ ἔρωτος. Λίγο πρὶν εἶχε ἀναφέρει, «ἐλευθερίας καὶ φιλίας ἀληθοῦς τυραννικὴ φύσις ἀεὶ ἄγευστος»· «ἡ τυραννικὴ φύσις κι ὄχι μόνο ὁ ἀπλὸς τύραννος δέν ἔχει

¹ Πλάτωνος, «Πολιτεία», Βιβλ. Θ', 581δ, 576α, μετάφραση δική μου καί εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς, σελ. 51, κ.έ.

οὔτε κὰν γεύση τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας καὶ φιλίας». Ἔχει διττὴ ἔννοια ἡ παρατήρηση τοῦ φιλοσόφου, δὲν περιορίζεται μόνο στὸν τύραννο, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται ἡ ἀδυναμία γεύσεως τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας καὶ φιλίας καὶ στὴν τυραννικὴ φύση· μᾶς λέει, μὲ ἄλλα λόγια, ὅτι καὶ σὲ καθεστῶς δημοκρατίας ἂν ζεῖ ὅποιος ἔχει τυραννικὴ φύση, ἢ ὁποῖα δεσπόζει τοῦ χαρακτῆρος του, τότε δὲν ἀντιλαμβάνεται καὶ δὲν μετέχει τῆς πραγματικῆς ἐλευθερίας καὶ φιλίας· ὅπως καὶ ἀντιστρόφως, ὅποιος ἀντιλαμβάνεται καὶ ἀσκει τὴν ἀληθῆ ἐλευθερία καὶ φιλία, ἔστω καὶ μόνο στὸν περίγυρο τῶν προσωπικῶν καὶ φιλικῶν του σχέσεων, ἀκόμη καὶ σὲ καθεστῶς τυραννίας, ἔχει τὶς δυνατότητες ἀσκήσεως τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς, δύναται γίνεῖν ἐλεύθερος πολίτης. Κι ὅταν λέει φιλίας ὁ Σωκράτης, ἐννοεῖ καὶ τὴν ἔκφραση τοῦ δημιουργικοῦ ἔρωτος, «*Αὐτὸς ἔχει τὴν χάριν του*», κατὰ τὴν λαϊκὴ μας παράδοση, «*Ἔχει τὴν Καλημέρα χάρια*», «*Ἔχει τὸν ἴσκιό του*».

Ἡ ἔμφασις τῆς προβληματικῆς μας εἰς τὴν «Πολιτείαν» ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, διότι, ὅπως ἔχουμε πολλές φορές ἐπισημάνει, πρόκειται γιὰ τὴν πραγματεία περὶ ὀλοκληρωτισμοῦ στὴν παγκόσμια γραμματεία· τὰ ἔργα τῶν Μάρξ, Ἐγκελς, Λένιν, Στάλιν, Χίτλερ, Μάο, εἶναι ἀπλὰ φληναφήματα μπροστά της. Ἔχει ἐντάξει ὅμως ὁ φιλόσοφος στὴν μελέτη του καὶ τὶς διεξόδους ἐλευθερίας, μὲ τὴν περιγραφή τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς στὴν διαμόρφωση τοῦ ἠθους τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴν ἀσκηση τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς· ἴσως εἶναι κουραστικὴ ἢ ἐπανάληψις, σὲ κάθε ἀνάλυση, ἀλλὰ κρίνεται ἀναγκαία, διότι ἡ φιλοσοφία τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ἔχει ἐστίασει τὴν προσοχή της, μόνο στὶς ἀπόψεις τοῦ φιλοσόφου περὶ ἰδεῶν καὶ περὶ ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας, μὲ τὶς τρεῖς τάξεις της, καὶ προσπερνᾷ τὰ περὶ, «*λόγου μέλους ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ*», ὅπως καὶ τὰ περὶ, «*ῥυθμῶν τε καὶ προσωδίας*». Ὁ Ἀριστοτέλης θὰ ἀντιγράψει πιστὰ τὸν διδάσκαλό του, γράφοντας, «*ὁ γὰρ χρηματιστὴς βίαιός τις ἐστίν, καὶ ὁ πλοῦτος οὐ τὸ ζητούμενον ἀγαθόν, χρήσιμον γὰρ καὶ ἄλλου χάριν*»². δηλαδή, «*ὁ χρηματιστὴς εἶναι κάποιος βίαιος, καὶ ὁ πλοῦτος δὲν εἶναι τὸ ζητούμενο ἀγαθόν, διότι εἶναι χρήσιμο γιὰ τὴν ἀπόκτηση ἄλλου ἀπ' τὸν πολίτη, τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς ἐλευθέρου του πρακτικῆς*». Ἡ ἐπαναπροσέγγιση κάποιων βασικῶν ἐννοιῶν στὶς «ἀναλύσεις» ἐξυπηρετεῖ τὶς ἀνάγκες τοῦ τυχόντος ἀναγνώστου, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει διαβάσει τὶς προηγούμενες κι οὔτε ἔχει τὴν διάθεση ἢ τὸν χρόνο γιὰ ἀναδρομὴ στὶς παραπομπές τους· ὅλοι οἱ ἀναγνώστες ἔχουν ἀνάγκη τῆς βατῆς προσβάσεως

² Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», Βιβλ. Α', κεφ. ε', παρ. 6, (1096α6-7).

στις διάφορες έννοιες τῶν κειμένων καὶ ἐνοχλοῦνται, σὲ διάφορο βαθμὸ, ὅταν συναντοῦν κάτι δυσκολονόητο ἢ μὲ ἀνεπαρκῆ αἰτιολόγηση.

Οἱ δύο μεγαλύτεροι Ἑλληνες φιλόσοφοι, χωρὶς ἄλλους χαρακτηρισμοὺς, διαφωνοῦσαν σὲ πολλὰ καὶ σὲ ἔντονο ὕφος, ἀλλὰ σὲ ἓνα συμφωνοῦσαν, ἢ μάλλον συνέχιζαν τὴν παράδοση τῆς πυθαγορείου φιλοσοφίας, στὸν ρόλο τῆς μουσικῆς στὴν διαμόρφωση τοῦ ἤθους τοῦ ἀνθρώπου· οἱ δύο χαρακτῆρες τῆς μελέτης μας, ὁ ἀνέραστος καὶ ὁ ἀνερωτικός, διαφέρουν σὲ πολλὰ στὴν μουσικὴ τους ἔκφραση, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἀσύμβατοι ἀμφοτέρωθεν μὲ τὸν ἐνεργὸ πολίτη, ὅπως τὸν γνωρίζουμε εἰς τὴν ἄμεσον δημοκρατίαν καὶ ἰδιαίτερος ἀπ' τὸν «Ἐπιτάφιον» καὶ τὴν τραγωδία καὶ τὴν κωμωδία τῆς ἐποχῆς τῆς. Μέσα ἀπ' αὐτὲς ἐπιχειροῦμε τὴν διερεύνησίν τους καὶ τὴν ἀξιολόγησίν τους ὡς τὴν ἐποχὴ μας στὶς «ἀναλύσεις» μας, μὲ τὴν παρέμβαση καὶ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας.

Ὁ Πλάτων ρωτᾷ, «ὄ τε χρηματιστικὸς πρὸς τὸ κερδαίνειν τὴν τοῦ τιμᾶσθαι ἡδονὴν ἢ τὴν τοῦ μανθάνειν οὐδενὸς ἀξίαν φήσει εἶναι, εἰ μὴ εἴ τι αὐτῶν ἀργύριον ποιεῖ;» δηλαδή, ὁ μονοσήμαντος ἄνθρωπος ἔχει ὡς καλύτερη ἔκφρασή του τὸν χρηματιστικὸ, τὸν χρηματιστὴ, ἐπομένως ἢ βιομηχανικὴ ἐποχὴ, σὲ ὅλες τὶς πτυχές τῆς, ἀδυνατεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτιδῆποτε ἄλλο πέραν τῆς ἐπιδιώξεως τοῦ κέρδους· ἀκόμη καὶ τὴν ἀσκηση τοῦ ἔρωτος τὴν ἔχει ἐγκλωβίσει στὸ κυνηγι τοῦ πλούτου. Ἀλλὰ, ὁ ἔρος εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀγαθὸ καὶ δὲν χρειάζεται ἄλλο συμπληρωματικὸ του· «ὁ ἔρος τοῦ τὸ ἀγαθὸν αὐτῷ εἶναι ἀεὶ»³, λέει ἡ Διοτίμα. Προηγουμένως ὁ Ἀγάθων ἔχει ἀναφέρει, μετὰ τὴν φράση, «βία γὰρ ἔρωτος οὐχ ἄπτεται», συμπληρώνοντας, «πᾶς γοῦν ποιητῆς γίγνεται, κ ἄ ν ἄ μ ο υ σ ο ς ἢ τ ὀ π ρ ἰ ν, οὗ ἂν Ἔρωτος ἄψηται». Δηλαδή, ὅποιος ἔχει καὶ ἀπλή ἐπαφή μὲ τὸν Ἔρωτα, ἔστω κι ἂν ἦταν ἐντελῶς ἄμουσος πρὶν, γίνεται αὐτομάτως ποιητῆς, δημιουργός, ὅταν τὸν αἰσθανθεῖ· κατὰ τὰ λόγια τοῦ Ἀγάθωνος καὶ τῆς Διοτίμας, ἀλλὰ καὶ τοῦ Σωκράτους, ἢ θεὰ Ἀθηνᾶ καὶ ἢ θεὰ Ἄρτεμις ἦταν στὰ ὅρια τους ποιητές, δημιουργοί, καθὼς δὲν ἦταν ἄμουσοι ἐντελῶς, ζοῦσαν εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ ὑστεροῦσαν εἰς τὴν μουσικὴν ἁρμονίαν, δὲν ζοῦσαν τὸν ἔρωτα, τὸν δημιουργικὸν ἔρωτα. Εἶναι εὐκρινῆς ἢ διαφορὰ τὸν πέμπτο αἰῶνα, καὶ δὲν εἶχαν καὶ ἄδικο, διότι ἢ Ἀθηνᾶ ἦταν ἢ ἀλκίμαχος καὶ ἢ θεὰ τῆς σοφίας, ὅπως καὶ ἢ προστάτις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ στοὺς δραματικούς ἀγῶνες δὲν πρωτοστατοῦσε, καὶ στὴν τραγωδία περισσότερο ἐλάχιστη συμμετοχὴ εἶχε, κι ἀκόμη λιγώτερη εἶχε ἢ Ἄρτεμις, κάτι λέει αὐτό...

³ Τοῦ ἰδίου, «Συμπόσιον», 206α, καὶ 196ε, μετάφραση, Ἰωάννου Συκουτρῆ.

Ὁ ἄμουσος εἶναι ἡ χειρότερη κατηγορία εἰς τὴν ἄμεσον δημοκρατίαν καὶ χαρακτηρίζε μερικῶς τὸν ἀπράγμονα, ἀλλὰ κυρίως ὅταν αὐτὸς ἐξέκλινε πρὸς τὸν ἀχρεῖον καὶ τὸν κυνικόν· ὅταν ὅμως ὁ ἀπράγμων συμμετέχει ἐμφανῶς εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, καθίσταται ἐνεργὸς πολίτης, τότε γίνεται καὶ ἐμμελής, ζεῖ τὸν ἔρωτά του· ὅπως, ὅταν αἰσθανθεῖ καὶ ζήσει τὸν ἔρωτά του, τότε γίνεται ἐμμελής καὶ ἐνεργὸς πολίτης, ἀπὸ ἄλλη διαδρομὴ τῆς πορείας του, ἀσκεῖ τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ. Ἡ παιδεραστία ἦταν μέρος τῆς ἐμμελείας τῶν πολιτῶν, ὅπως καὶ τῶν γυναικῶν, ὁ λεσβιακὸς ἔρωσ τῆς Σαπφοῦς καὶ τῶν φίλων της· ὅσοι ἀδυνατοῦσαν ἐκφράσαι τὴν ἐμμελείαν τους, τότε γίνονταν ἄμουσοι, ὡς χαῦνοι ἢ κεκλασμένοι τῆς ἀνερωτικῆς μορφῆς, τῆς πανδήμου Ἀφροδίτης, ἢ ὡς ἀνέραστοι τῆς θεϊκῆς παραδόσεως, Ἀθηνᾶ, Ἄρτεμις, Οὐράνιος Ἀφροδίτη, ἰέρειες, μὲ προέκτασή τους στὴν χριστιανικὴ ἐποχὴ ἢ καὶ τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ἂν καὶ ἐκφεύγει ἡ μελέτη αὐτῶν τῶν πλαισίων τοῦ πονήματός μας. Ἡ μερικὴ ἔκφρασις τῆς ἐμμελείας ἀπ' τὶς θεές, Ἀθηνᾶν καὶ Ἄρτεμιν, περιλαμβανόταν στὴν ἄμεση συμμετοχὴ τους στὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ, μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση ἐκείνη τῆς πρώτης.

Ἡ Σαπφῶ μᾶς προσφέρει τὴν καλύτερη ἀπόδειξη τῆς ἐμμελοῦς διαστάσεως τοῦ ἔρωτός της:

*ὁ πλοῦτος ἀνευ ἀρέτας οὐκ ἀσίνης πάροικος·
ἀ δ' ἀμφοτέρων κρᾶσις εὐδαιμονίας ἔχει τὸ ἄκρον.⁴*

Τί μᾶς λέει ἡ νεαρὰ Λέσβια ποιητής; ὅτι,

*ὁ πλοῦτος χωρὶς ἀρετῆ, δὲν εἶναι ἀβλαβῆς συγκάτοικος·
ἀλλὰ ἡ κρᾶσις ἀμφοτέρων ἔχει ἀποτέλεσμα τὴν εὐδαιμονία.*

Στὴν κράση τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἀρετῆς ἀνθεῖ ἡ εὐδαιμονία, διότι ἡ ἐπιδίωξις μόνο τοῦ πλούτου θὰ προκαλέσει πολλὰς βλάβες, ζημίες στὴν ζωὴ τοῦ ἐλευθέρου πολίτου· διὰ τὴν κρᾶσιν μιλάει ἡ Σαπφῶ -ἢ καλή, ἢ ὡραία, κατὰ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουλιανὸν καὶ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Εὐστάθιον, σὲ ἀντίθεση μὲ ὅσα γράφονται γιὰ τὴν μορφὴ της-, δηλαδὴ γιὰ τὴν ἀδιαίρετη σύνθεσή τους, ὅποτε τὸ κυρίαρχο στοιχεῖο εἶναι ἡ ἀρετὴ κι ὄχι ὁ πλοῦτος, ἡ ποιότης εἶναι.

⁴ Σαπφοῦς, ἀπ' 249, Oxford Classical Texts, μετάφραση δική μου.

Στήν Διοτίμα θὰ βρεῖ τὴν συνέχειά της ἢ τολμηρὰ πρώτη πολίτης, δύο αἰῶνες σχεδὸν ἀργότερα· ἢ πολιτικὴ φιλόσοφος, διότι πολιτικὲς διαστάσεις ἔχει ἢ διδασκαλία της, καὶ ἐκ *Μαντινείας* ἑταίρα, μᾶς εἶναι γνωστὴ μόνο ἀπ' τὸ Συμπόσιον, ἀλλὰ ἄφησε βαθεῖα τὰ ἴχνη της εἰς τὸν ἑλληνικὸν λόγον, καὶ κατὰ τὸν *Πρόκλον*, χίλια ἔτη περίπου μετὰ, ἦταν τῆς πυθαγορείου σχολῆς. Ἐνα μᾶς ἐνδιαφέρει, ἢ ἀναγνώρισις ἀπ' τὸν Σωκράτη ὅτι ἦταν ἢ διδάσκαλός του εἰς τὰ πολιτικά, τὰ φιλοσοφικά καὶ τὰ ἐρωτικά· ὁ ἀποδεκτὸς ὡς πρῶτος πολίτης τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ὡς ὁ μεγαλύτερος φιλοσόφος ἢ ἕνας ἀπ' τοὺς μεγάλους διεθνῶς, ἀλλὰ καὶ θεωρηθεὶς ὡς ὑπόδειγμα παιδευρασίας, ἀναγνωρίζει, ὅτι εἰς τὴν μιᾶς γυναικὸς διδασκαλίαν ὀφείλεται ἢ γνῶσις του ὅλων αὐτῶν· δὲν εἶναι τυχαῖα ἢ ἐπιλογή τοῦ Πλάτωνος κι αὐτὸ ἔχει καταγραφεῖ ἀπὸ πολλοὺς, ἀφοῦ τὸ «Συμπόσιον», μὲ τίς ὅποιες ἐρμηνεῖες του καὶ παρερμηνεῖες του, ἀποτελεῖ βασικὸ κείμενο τῆς φιλοσοφικῆς μελέτης εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ Διοτίμα λέγει, ὅτι, ἢ πρακτικὴ τοῦ πολίτου διέπεται, ἀπ' τὴν, «φρόνησίν τε καὶ τὴν ἄλλην ἀρετήν. ὧν δὴ εἰσι καὶ οἱ ποιηταὶ πάντες γεννήτορες καὶ τῶν δημιουργῶν ὅσοι λέγονται εὐρετικοὶ εἶναι· πολὺ δὲ μεγίστη, ἔφη, καὶ καλλίστη τῆς φρονήσεως ἢ περὶ τὰς τῶν πόλεων τε καὶ οἰκίσεων διακοσμήσεις, ἣ δὴ ὄνομά ἐστι σωφροσύνη τε καὶ δικαιοσύνη».⁵ «Ὁ πλοῦτος ἄνευ ἀρέτας, οὐκ ἀσίνης πάροικος», διδάσκει ἢ Σαπφῶ, «φρόνησίν τε καὶ τὴν ἄλλην ἀρετήν», προσθέτει ἢ Διοτίμα, ἀλλὰ συμπληρῶνει σαφέστατα τὸ τί ἐννοεῖ: «φρόνησις καὶ τ' ἄλλα προτερήματα. Αὐτῶν ἀκριβῶς γεννήτορες εἶναι καὶ οἱ ποιηταὶ ἀνεξαιρέτως καὶ ἀπ' τοὺς τεχνίτας ὅσοι θεωροῦνται δημιουργικοί. Ἀσυγκρίτως δὲ ἀνωτέρα», εἶπε, «καὶ ὠραιότερα μορφή φρονήσεως εἶναι ἢ ἀσχολουμένη μὲ τὴν διαρρῦθμισιν τῶν πόλεων καὶ τῶν σπιτικῶν, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα, ὡς γνωστόν, εἶναι σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη». Μένουμε στὴν ἀπόδοση τοῦ μεγάλου φιλολόγου, ἂν καὶ λείπουν κάποιες πτυχές τοῦ λόγου τῆς φιλοσόφου· ἢ ἐρμηνεῖα τῶν ἐννοιῶν φρόνησις, σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη μᾶς ἀνάγει εἰς τὴν «Πολιτείαν», ὅπως καὶ εἰς τὰ «Ἠθικὰ Μεγάλα» τοῦ Ἀριστοτέλους· ὁ *Ἰωάννης Συκουτρῆς* ἀκολουθεῖ μᾶλλον τὴν δυτικὴ παράδοση στοῦ θέμα, ἂν καὶ μᾶς ὀδηγεῖ εἰς ἄλλας ἀτραπούς ἢ συγκριτικὴ του μελέτη. Ἡ ταλάντευση τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸ ἀνερωτικὸ καὶ τοῦ ἀνεράστου εἶναι τὸ ἀντικείμενό μας, ὡς μία ἀπ' τίς κρίσιμες διαφορὲς μὲ τὸν ψηφιακὸ διάδοχό τους· ἢ δυτικὴ σκέψη εἶναι τελεολογικὴ, ἐνδιαφέρεται κυρίως γιὰ τὸ τέλος, τὸν

⁵ Πλάτωνος, ὁ.ἀ. 209α, μετάφραση, *Ἰωάννου Συκουτρῆ*, «Πολιτεία», 401α.

σκοπόν, ἐνῶ τὸ αἷτιο ἐλάχιστα τὴν ἀπασχολεῖ. Ἔτσι εἶχαν ὀρίσει τὸν Πλάτωνα, στὰ πλαίσια τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς μεταπλάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, κατὰ τὸν Μὰξ Βέμπερ, τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, στὰ ὄρια καπιταλισμοῦ καὶ κομμουνισμοῦ, μὲ κινητήριον μοχλὸ τὸ κυνήγι τοῦ πλοῦτου· ὁ Πλάτων, ὅμως κάνει σαφῆ διάκριση, ὅταν μιλάει γιὰ τὶς χειρωνακτικὲς ἐργασίες. «ἐν πᾶσι γὰρ τούτοις ἔνεστιν εὐσχημοσύνη ἢ ἀσχημοσύνη. καὶ ἡ μὲν ἀσχημοσύνη καὶ ἀρρυθμία καὶ ἀναρμοστία κακολογίας καὶ κακοηθείας ἀδελφά, τὰ δ' ἐναντία τοῦ ἐναντίου, σῶφρονός τε καὶ ἀγαθοῦ ἦθους, ἀδελφά τε καὶ μιμήματα». «Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς ἐργασίες (ὕφαντικῆ, οἰκοδομικῆ, ζωγραφικῆ), ἐνυπάρχει εὐσχημονύνη καὶ ἀσχημοσύνη. καὶ ἡ μὲν ἀσχημοσύνη καὶ ἀρρυθμία καὶ ἀναρμοστία κακολογίας καὶ κακοηθείας εἶναι ἀδελφές, τὰ δ' ἐναντία τοῦ ἐναντίου, τοῦ σῶφρονός τε καὶ ἀγαθοῦ ἦθους εἶναι ἀδελφά καὶ ἀπομιμήσεις».

Ὅταν ὅμως ἡ Διοτίμα λέει, «φρόνησιν τε καὶ τὴν ἄλλην ἀρετήν», ἐννοεῖ τὴν ζωὴ ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, μὲ τὴν φρόνησιν καὶ τὶς ἄλλες ἀρετές, ἐκ τῆς ἀσκήσεως τῶν ὀποίων γίνονται οἱ ποιηταὶ πάντες γεννήτορες καὶ τῶν δημιουργῶν ὅσοι λέγονται ὅτι εἶναι εὐρηματικοί, δημιουργικοί· ἡ ἑταίρα κάνει τὸ ἐπόμενο βῆμα, ἀπ' τὸν ἀπλὸν ποιητὴν εἰς τὸν δημιουργόν, δηλαδὴ, εἰς ὀποῖον προσφέρει τὴν ποιήσιν του, τὸ πρωτότυπο ἔργο του, εἰς τὴν Ἀγορὰν, εἰς τὸν δῆμον, αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ἔννοια τοῦ δημιουργοῦ· ἡ πολιτικὴ σύλληψις τῆς διαστάσεως τῆς δημιουργίας ἦταν δύσκολη, ἂν ὄχι κι ἀδύνατη, στὴν μονοσήμαντη λογικὴ τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς. Στὴν ψηφιακῆ, ἡ ἀναφορὰ γίνεται εἰς τὴν Ἀγορὰν τῆς ἀμέσου δημοκρατίας κι ὄχι στὴν ἀγορὰ.

Στὴ συνέχεια εἶναι περισσότερο σαφῆς, «πολὺ δὲ μεγίστη, ἔφη, καὶ καλλίστη τῆς φρονήσεως ἡ περὶ τὰς τῶν πόλεων τε καὶ οἰκήσεων διακοσμήσεις, ἣ δὴ ὄνομά ἐστι σωφροσύνη τε καὶ δικαιοσύνη». Ἡ Διοτίμα ἐπιχειρεῖ τὸ μεγάλο ἄλμα, εὐλογο στὴν ἐποχὴ τῆς, συγκρίνει τὴν διαφορὰ τῆς φρονήσεως, μὲ τὴν σωφροσύνη καὶ τὴν δικαιοσύνη· ἡ πρώτη ἐκπηγάζει ἀπ' τὸ ἔλλογο μέρος τῆς ψυχῆς, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, οἱ ἄλλες ἀπ' τὸ ἄλογο: «ἔστιν δ' ἡ ψυχὴ, ὡς φαμέν, εἰς δύο μέρη διηρημένη, εἷς τε τὸ λόγον ἔχον καὶ τὸ ἄλογον. ἐν μὲν δὴ τῷ λόγῳ ἔχοντι ἐγγίνεται φρόνησις ἀγχίνουα σοφία εὐμάθεια μνήμη καὶ τὰ τοιαῦτα, ἐν δὲ τῷ ἀλόγῳ αὐταὶ αἱ ἀρεταὶ λεγόμεναι, σωφροσύνη δικαιοσύνη ἀνδρεία ὅσαι ἄλλαι τοῦ ἦθους δοκοῦσιν ἐπαινεταὶ εἶναι».⁶

⁶ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Μεγάλια», Βιβλ. Α', κεφ. ε', παρ. 1, (1185β4-8), μετάφραση δική μου καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 44, κ.έ.

Ὁ Σταγειρίτης εἶναι σαφέστατος, «ἡ ψυχὴ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ὅπως λέμε, εἰς τὸ λόγον ἔχον, τὸ ἔλλογον, καὶ εἰς τὸ ἄλογον. Εἰς μὲν τὸ λόγον ἔχον ἐγγίγνεται, φντρώνει, εἶναι μέσα της, ἡ φρόνησις, ἡ ἀγχίνουα, ἡ ἐξυπνάδα, ἡ σοφία, ἡ εὐμάθεια, ἡ μνήμη καὶ τὰ ἀντίστοιχα χαρακτηριστικά, εἰς δὲ τὸ ἄλογον αἰ λεγόμεναι ἀρεταί, ἡ σωφροσύνη, ἡ δικαιοσύνη, ὡς ἔννοια τῆς δικαιοσύνης καὶ καθοριστικὸς παράγων τῆς δημοκρατίας, ἡ ἀνδρεία καὶ ὅσαι ἄλλαι θεωροῦνται ὡς συστατικαὶ τοῦ ἤθους». Ὅταν λέει ἀρετὴ ἡ φιλόσοφος, ἐννοεῖ τὴν σωφροσύνη, τὴν δικαιοσύνη καὶ τὴν ἀνδρεία, ὡς συστατικὰς τοῦ ἤθους τοῦ πολίτου, τοῦ ἐλευθέρου πολίτου· αὐτὸ δὲ ἐννοεῖ καὶ ἡ Σαπφὴ εἰς τὴν ῥῆσιν της, εἰς τὰ πρῶτα βήματα τῆς δημοκρατίας, μὲ σημεῖον συγκλίσεώς τους, ἢ ἄλλιως, ὡς ὀλοκλήρωσις τῆς συγκλίσεως, τὴν ἄμεσον δημοκρατίαν.

Στὴν βιομηχανικὴ ἐποχὴ ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ πλέον· δὲν μνημονεύονται καθόλου ἡ σωφροσύνη, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀνδρεία, ἀλλὰ ὑποτάσσονται σὺν ἀξίαις τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἀποδοχῆς τῶν θεσμῶν τεχνοκρατικῆς δομῆς κοινοβουλευτικῶν, τῆς ἀγγλοσαξωνικῆς παραδόσεως, δηλαδὴ τοῦ προτεσταντικοῦ πνεύματος καὶ τῆς καλβινικῆς ἠθικῆς, ἢ τῆς κομμουνιστικῆς ιδεολογίας, μὲ τὴν προσήλωσιν τοῦ ἀνθρώπου στὸ μέλλον, στὰ γεράματα, στὴν ἄλλη γενιά, ἢ ἐσχατολογικὴ ἀντίληψις. Ὁ Σωκράτης θέτει εὐθέως τὸ ἐρώτημα εἰς τὴν «Πολιτείαν», «Ὁ δὲ ὀρθὸς ἔρως πέφυκε κοσμίου τε καὶ καλοῦ σωφρόνως τε καὶ μουσικῶς ἐρᾶν».⁷ Τὸν καλὸ ἔρωτα τὸν συνδέει ἐγγενῶς μὲ κόσμιο καὶ ὠραῖο νέο, ἐρᾶν σωφρόνως καὶ μουσικῶς, ὁ φιλόσοφος· δηλαδὴ, ἂν δὲν διέπεται ἀπ’ τὴν σωφροσύνη καὶ τὴν μουσικὴν ἀρμονίαν, τὴν ἐμμέλεια ἐννοεῖ, δὲν εἶναι ὀρθός, καλὸς ἔρως· «ὁ δὲ ὀρθὸς ἔρως γεννᾶται σὲ κόσμιο καὶ ὠραῖο νέο τοῦ ἐρᾶν σωφρόνως καὶ μουσικῶς;» Συμπληρῶνει δηλαδὴ, τὴν φράσιν τοῦ Ἀγάθωνος, «πᾶς γοῦν ποιητῆς γίγνεται, κ ἂ ν ἄ μ ο υ σ ο ς ἦ τ ὀ π ρ ἰ ν, οὗ ἂ ν Ἐρως ἄψηται». Αναφορὰ παρόμοια, μὲ αὐτὸν τὸν ἔρωτα θέτει καὶ ἡ Σαπφὴ, ὅταν κάνει τὴν σύνδεσίν του στὴν σχέση του μὲ τὸν πλοῦτο. Λίγο πρὶν γράφει ὁ φιλόσοφος, «καὶ μετὰ Δάμωνος βουλευσόμεθα, τίνες τε ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας πρέπουσαι βάσεις, καὶ τίνας τοῖς ἐναντίοις λειπτέον ῥυθμούς... ἀλλὰ μὴν τὸ εὐρυθμόν γε καὶ τὸ ἄρυθμον τὸ μὲν τῇ καλῇ λέξει ἔπεται ὁμοιούμενον, τὸ δὲ τῇ ἐναντία, καὶ τὸ εὐάρμοστον καὶ ἀνάρμοστον ὡσαύτως, εἶπερ ῥυθμός γε καὶ ἀρμονία λόγῳ, ὡσπερ ἄρτι ἐλέγετο, ἀλλὰ μὴ λόγος τούτοις». Λέει, λοιπόν, ὅτι, «μαζὶ μὲ τὸν Δάμωνα θὰ συσκεφθοῦμε, ποιοὶ εἶναι οἱ τείνοντες πρὸς συμπεριφορὰ

⁷ Πλάτωνος, «Πολιτεία», Βιβλ. Γ', 403α, καὶ 400β,δ, μετάφραση δική μου, καί, «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς, σελ. 14, κ.έ.

ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας ῥυθμοί, καὶ ποιοὶ ἀφήνονται γιὰ τὴν ἀντίθετη, τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ... Ἀλλὰ τὸ εὐρυθμο τότε καὶ τὸ ἄρρυθμο, τὸ μὲν πρῶτο εἶναι ὅμοιο μὲ τὴν ὠραία λέξη, τὴν ἀρμονικὴ, τὸ δὲ δεῦτερο μὲ τὴν ἀντίθετη, ὅπως καὶ τὸ εὐάρμοστο καὶ τὸ ἀνάρμοστο, ἔτσι ἀκριβῶς καὶ μὲ τὸν ῥυθμὸ καὶ τὴν ἀρμονία στὸν λόγο, ὅπως προαναφέραμε, ἀλλὰ νὰ μὴν ἀκολουθεῖ ὁ λόγος αὐτά, τὸν ῥυθμὸ καὶ τὴν ἀρμονία». Ὅταν προδιορίζει τὸν ἔρωτα, ὡς σωφρόνως καὶ μουσικῶς, ἐννοεῖ καὶ τὴν καθημερινὴ συμπεριφορὰ τῶν ἐρωτευμένων, τὸ χαμόγελό τους τουλάχιστον, φυσικὰ καὶ τὸ τραγοῦδι, τὴν εὐχάριστη διάθεση· ἐκπηδοῦν αὐτὰ αὐθορμήτως καὶ σχολιάζονται ἀπ' τοὺς περιοίκους, ἐρωτευμένοι εἶναι!

Εἰς τὸν Δάμωνα ἀναφέρεται ὁ Πλάτων, τὸν μεγάλο φιλόσοφο, πολιτικὸ καὶ μουσικὸ μαζί, στενὸ φίλο καὶ κύριο σύμβουλο τοῦ Περικλέους, τὸν ὁποῖο ἐξωστράκισαν μάλιστα οἱ ἀντίπαλοί του, ἐπειδὴ δὲν μποροῦσαν νὰ πλήξουν τὸν ἡγέτη. Ἐνα ἐνδιαφέρει πρωτίστως, ἡ ταύτιση σχεδὸν Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους· ὁ παιδικὸς καὶ ὁ λεσβιακὸς ἔρως ἀπέτρεπαν καὶ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἀνερωτικοῦ καὶ τοῦ ἀνεράστου, διότι ἐνδιέφερε τὸ ἦθος τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἀνεξαρτήτως τοῦ τρόπου ἀσκήσεως τῆς ἐρωτικῆς πράξεως, τὸ ἦθος μετροῦσε καὶ μόνο γιὰ τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ· αὐτὸ καταγράφεται κι ἀπὸ τὴν σύγκριση τῶν συμποσίων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος.

Ἡ ἀπαρχὴ τῆς πολιτικῆς σημασίας τοῦ ἦθους ἐστιάζεται εἰς τὸν Ὅμηρον, «ὡς τὴν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν», κατὰ τὸν Πλάτωνα· τὸ κλάμα τοῦ Ἀχιλλέως, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Πατρόκλου, ἔφερε τὴν Θέτιδα δίπλα του, μὲ ἀκολουθία τὰς πεντήκοντα Νηρηίδας. Ὁ μέγας ἥρωας χύνει τὰ δάκρυά του στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μητρὸς του καὶ τῆς ζητάει, νὰ τοῦ βρεῖ ἀμέσως νέα πανοπλία, γιὰ τὴν παλιά του τὴν εἶχε πάρει ὁ Ἐκτωρ· δέχεται ἡ μητέρα του, ἀλλὰ τὸν προειδοποιεῖ, ὅτι, ἂν σκοτώσει τὸν Ἐκτωρα, θὰ ἀκολουθήσει κι ὁ δικὸς του θάνατος κι ἡ ἴδια κι ὁ πατέρας του δὲν θὰ τὸν ξαναδοῦν. Ὁ Ἀχιλλεὺς τὸ γνωρίζει, ἀλλὰ δὲν ἀνακαλεῖ τὴν ἀπόφασή του, ὄχι, γιὰ τὸ ἀποδέχεται, ὡς πεπρωμένο, τὴν μοῖραν του, παρὰ, διότι θὰ χάσει τὴν πολιτικὴ του ὑπόσταση εἰς τοὺς Ἕλληνας· γι' αὐτὴ τὴν πράξη ἔμεινε στὴν ἱστορία. Εἶναι σαφέστατος εἰς τὴν ἐπιχειρηματολογίαν του:

*ἀλλ' ἦμαι παρὰ νηυσὶν ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης...
γνοῖεν δ', ὡς δὴ δηρὸν ἐγὼ πολέμοιο πέπανμαι.*

μη δ' ἔρυκε μάχης, φιλέουσά περ· οὐδὲ μὲ πείσεις⁸.

Κι ἡ μητέρα του τοῦ ἀπαντάει, μὲ δάκρυα στὰ μάτια:

*ναὶ δὴ ταῦτά γε τέκνον ἐτήτυμον· οὐ κακόν ἐστι
τειρομένοις ἐτάροισιν ἀμυνέμεν αἰπὸν ὄλεθρον.*

Εἶναι ἀπ' τὶς τραγικότερες σκηνές τῆς Ἰλιάδος· ἡ μητέρα-θεὰ ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ πολιτικὴ ὑπόσταση τοῦ υἱοῦ της βαρύνει περισσότερο ἀπ' τὴν ἀνάξια ζωὴ του, περιφρονημένος ἀπ' ὅλους τοὺς Ἀχαιοὺς, ὡς «ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης», σὰν αἰώνιο βάρος στὴν γῆ. Τὸ ἐλεύθερο πολιτικὸ ἦθος ἐννοεῖ ὁ θεῖος ποιητής:

*τῆς γῆς σαβοῦρα ἀνόφελη, στὰ πλοῖα ἐδῶ κλεισμένος; (...)
κι ὅσο, μανοῦλα, ἂν μ' ἀγαπᾶς, μὴ θέλεις ἀπ' τὴ μάχη
νὰ μὲ κρατήσεις, γιατί ἐγὼ δὲν πείθουμαι, θὰ σύρω.*

Κι ἡ ἀπάντηση τῆς μάνας, σπάνια στὴν παγκόσμια γραμματεία:

*Ναὶ γιέ μου, ἀφτὰ καλὰ τὰ λές· σωστὸ 'ναι τοὺς συντρόφους,
ποὺ τυραννιοῦνται, ἀπ' τὸ βαρὺ χαμὸ νὰ λεφτερώσεις.*

Ὁ Σωκράτης συνέχισε τὴν παράδοση, τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ του πρακτικὴ καὶ τὴν πίστιν του πρὸς τὴν πόλιν του ἔθεσε πάνω ἀπ' τὴν ζωὴ του καὶ τὴν καλοπέραση τῶν παιδιῶν του, ἐνῶ δὲν ἦταν καθόλου εὐπορος. Ὅταν ὁ Κρίτων τοῦ προτείνει, τὰ χαράματα, πρὶν πιεῖ τὸ κώνειο, τὴν ἀπόδραση του στὴν Θεσσαλία, καθὼς ὅλα ἦταν κανονισμένα, ἀπαντάει: «Λόγοι δὲ ἐκεῖνοι οἱ περὶ δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς ποῦ ἡμῖν ἔσονται;»⁹ «Οἱ προηγούμενοι πολιτικοὶ μου λόγοι, περὶ δικαιοσύνης καὶ ἄλλης ἀρετῆς, ποὺ πάνε;» Κι ὅταν τοῦ θέτει τὸ ἐπιχείρημα, γιὰ τὴν οικονομικὴ ἄνεση τῶν παιδιῶν του, προσθέτει: «Τί δέ; Εἰς Θετταλίαν αὐτοὺς ἀγαγὼν θρέψεις τε καὶ παιδεύσεις, ξένους ποιήσας, ἵνα καὶ τοῦτο ἀπολαύσωσιν;» Εἶναι σαφέστατος, ἡ διδασκαλία του προέχει, καὶ προσθέτει, «νὰ πάει τὰ παιδιά του στὴν Θεσσαλία, ὅπου νὰ τὰ ἀναθρέψει καὶ νὰ τὰ ἐκπαιδεύσει ξένους πρὸς τὴν πόλιν τους, γιὰ νὰ ἀπολαύσουν ἀκόμη κι αὐτό;» Ποῦ; Εἰς Θετταλίαν!

⁸ Ὁμήρου, αὐτόθι, ῥαγῶδιά Σ, «ὀπλόποιία», στ. 104, 125-126, καὶ 128-129, μετφραση Ἀλεξάνδρου Πάλλη, Πλάτωνος, αὐτόθι, βιβλ. Ι, 606ε.

⁹ Πλάτωνος, «Κρίτων», 53ε, 54α, «Συμπόσιον», 221β.

Ἡ Διοτίμα κι οἱ ἄλλοι συνδαιτημόνες τοῦ συμποσίου ἀποπνέουν τὴν χαρὰ τῆς ζωῆς καὶ τὸ ἐλεύθερο ἦθος τῶν Ἀθηναίων, μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς πρώτης νίκης τοῦ Ἀγάθωνος, εἰς τὰ *Λήναια*, δηλαδή *Ἰανουάριο*, *Φεβρουάριο*, τὸ 416 π.Χ., εἰς τὸ ἐπινίκιον συμπόσιον· ἀκόμη καὶ ὁ *λόξυγκας* τοῦ Ἀριστοφάνους προσθέτει στὸν εὐχάριστο τόνο, στὴν συζήτηση, ἐνῶ ἡ θορυβώδης καὶ ἄτσαλη εἰσβολὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου συμπληρῶνει τὴν εἰκόνα τῆς καθημερινότητος τῶν πολιτῶν, μὲ ἀποκορύφωμά της τὴν ἐπέλαση τῶν *ἀγλητριδῶν*. Δὲν εἶχαν ἀπόσταση μεταξύ τους οἱ συντροφιές τους, στοὺς ἴδιους χώρους περιφέρονταν κι ἦταν καθημερινές οἱ συναντήσεις τους· αὐτὸ ὑπογραμμίζει ὁ Πλάτων. Στὸ τέλος ἐστιάζει τὴν προσοχὴ του στὴν *ἀντιζηλία* τοῦ Ἀλκιβιάδου πρὸς τὸν Ἀγάθωνα, ἀλλὰ καὶ στὸ ἐγκώμιο γιὰ τὴν *πολεμικὴ ἀρετὴ* τοῦ Σωκράτους, «*βρενθυόμενος καὶ τῶφθαλμῶ παραβάλλων*»· προσπαθεῖ νὰ τὸν ἀντιγράψει ὁ *Ξενοφῶν*, ἀλλὰ ἀποτυγχάνει, καθὼς ἡ δική του ἐκδοχὴ εἶναι ἐμφανῶς κακὴ ἀπομίμηση καὶ ἡ παρουσία τῶν ἀγλητριδῶν καὶ τῶν *μίμων* ἀναδύεται ὡς ἐνεργὸς συμμετοχὴ τους στὸ συμπόσιό του, ἐνῶ ὁ Πλάτων τίς παρεμβάλλει ὡς *ἔξοδο ἀπ’ τὸν ὕμνο* τῆς Διοτίμας εἰς τὸν ἔρωτα. Ὁ Σωκράτης ἐξέρχεται εἰς τὰ ἐφήμερα... Τὴν ἔκπτωση τοῦ ἠθους τοῦ ἐλευθέρου πολίτου προβάλλει ὁ ἱστορικός, ἀλλὰ καὶ προδότης τῆς πόλεώς του, μὲ τὴν προδήλως μεροληπτικὴ γραφὴ τῆς ἱστορίας· οἱ ἀναφορὲς γίνονται ἐνδεικτικὰ, ὄχι γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῆς κριτικῆς ἰκανότητος τοῦ *Ξενοφῶντος* -ικανώτατου στρατηγοῦ κατὰ τὰ ἄλλα, καθὼς ἐπέτυχε τὴν ἐπιστροφή τῶν μυρίων, μέσα ἀπ’ τὰ ὄρη τῆς *Ἀνατολίας*, μετὰ τὴν *δολοφονία* τῶν ἀρχηγῶν τους-, ἀλλὰ ὡς μέτρο συγκρίσεως τῆς νοοτροπίας τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἀπέναντι στὸν πέμπτο.

Ὅταν παρατηρεῖται τόσο μεγάλη διαφορὰ πολιτικῆς θεωρήσεως μεταξύ τῶν δύο συμμαθητῶν τοῦ φιλοσόφου, μὲ τὴν ἴδια δειλὴ στάση κατὰ τὸν θάνατόν του -τὴν *ἀντοκτονία* του μᾶλλον, ἀφοῦ ἀπέρριψε διαρρηδὴν τὴν πρόταση τοῦ Κρίτωνος γιὰ ἀπόδρασή του, ἀλλὰ ἕτερα παραδρομὴ αὐτὸ τὸ θέμα-, αὐτὴ ἀντανაკλᾷ τὴν πραγματικότητά της ἀθηναϊκῆς πολιτείας· τὸ χαμόγελο κι ἡ *διάχυτη* εὐχάριστη διάθεση πλεονάζουν εἰς τὸν Πλάτωνα, ἢ αἴσθησις τῆς *προσωρινότητος* καὶ τῆς *ἐκπτώσεως* τῶν ἠθῶν ἀναδύονται, χωρὶς *χάρη* καὶ *ἐνότητα* *πλοκῆς*, ἀπ’ τὸν *Ξενοφῶντα*. Ἡ εἴσοδος τοῦ *Συρακοσίου* καὶ τῆς *Ἀριάδνης* κατὰ τὸ τέλος τοῦ συμποσίου ἀποδίδει πληρέστατα τὴν μορφὴ τοῦ ἔργου· οἱ ἀγλητρίδες *ἔπαιζαν* σὲ *βακχεῖο ῥυθμὸ* κι αὐτὰ εὐχαρίστησαν,

«ἠγάσθησαν τὸν ὀρχηστοδιδάσκαλον»¹⁰. ὁ βακχεῖος ῥυθμός, «ἔχει σχῆμα ἀνδρῶδες καὶ εἰς σεμνολογίαν ἐπιτήδειον», κατὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεῖα, ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ἐκχυδαϊστικὴ ἢ σκηνηή. Ἡ Ἀριάδνη, δηλαδή ἡ αὐλητρίς πού ὑποδύοταν τὸν ρόλο τῆς κόρης τοῦ Μίνωος, κάθισε στὸν προσκομισθέντα θρόνο καὶ ἐμφανίσθηκε ὁ Διόνυσος, μὲ ὑπόκρουση τὸν βακχεῖον ῥυθμόν, ἐνῶ ἔδειχνε ὅτι τῆς ἦταν εὐχάριστη ἢ σκηνηή. Καί, «ἐπεὶ γε μὴν κατείδεν αὐτὴν ὁ Διόνυσος, ἐπιχορεύσας ὡσπερ ἂν εἴ τις φιλικώτατα ἐκαθέζετο ἐπὶ τῶν γονάτων, καὶ περιλαβὼν ἐφίλησεν αὐτήν». Ὁ αὐλητῆς πού ὑποδύοταν τὸν θεόν, ἔδειξε ὅτι, «μόλις εἶδε τὴν σύζυγό του χόρεψε κάποιες στροφές καὶ σὰν πολὺ φιλικὸς μαζί της κάθισε στὰ γόνατά της, καὶ ἀγκαλιάζοντάς την τὴν φίλησε». Πολὺ ἀνθρώπινη ἢ σκηνηή, μὲ τὴν ὁποία κλείνει τὸ συμπόσιό του ὁ Ξενοφῶν, θυμίζοντας τὴν ἐγκατάλειψη τῆς ἡρώιδος στὴν Νάξο ἀπ' τὸν Θησέα, ὅταν ἐπέστρεφε ἀπ' τὴν Κρήτη· σοῦ δίδει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἀνοίγει ἢ ἀυλαία γιὰ τὴν ἔκπτωσή τους στὸν τρίτο αἰῶνα καὶ στὸν ἐκχυδαϊσμό τους μὲ τοὺς ἀχρεῖους καὶ τοὺς κυνικοὺς τῶν ρωμαϊκῶν τελετῶν. Οἱ λαικαστές καὶ οἱ καταπύγονες, μὲ τοὺς τυραννικῆς φύσεως κεκλασμένους καὶ χαυνόπρωκτους κάθε μορφῆς, ἀναδύονται πλέον.

Τὸ ἦθος τοῦ ἐλευθέρου πολίτου τῆς Διοτίμας παραμερίζεται ἐμφανῶς ἀπ' τὸν Ξενοφῶντα, καθὼς οἱ ἀπράγμονες ἐκπίπτουν σὲ ἀχρεῖους· ὅποτε μαζί τους ἐκφυλίζεται καὶ ὁ δημιουργικὸς ἔρως, «ὁ δὲ ὀρθὸς ἔρως πέφυκε κοσμίου τε καὶ καλοῦ σωφρόνως τε καὶ μουσικῶς ἐρᾶν;» κατὰ τὸν Σωκράτη. Ἡ ἐνότης τοῦ χώρου καὶ ἡ ζωὴ στὸ παρὸν δίδουν τὴν θέση τους στὴν κατάτμηση τῆς πόλεως, στὴν μετάθεση τοῦ ἐνδιαφέροντος στὸ μέλλον, τὸ παρὸν δὲν ὑπάρχει παρὰ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν, ἐνῶ στὴν πόλη, «τὸ σωφρόνως καὶ μουσικῶς ἐρᾶν» ἀγνοεῖται καὶ ἡ Ἀγορὰ παραχωρεῖ στὴν ποσοτικὴ ἀγορὰ τὴν ποιότητά της· ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς καὶ ἡ ἀπόλαυση τῆς δημιουργίας μὲ τὸν ἔρωτα, τὸν κοσμίως καὶ καλῶς ἐρῶν μὲ σωφροσύνη καὶ μουσικὴ ἀρμονία, χάνονται, μὲ κατάληξη τὰ ρωμαϊκὰ ὄργια, μέ, «τοὺς βραχὺ καὶ ἄνισον καὶ ἐγγὺς ἀλογίας ῥυθμοὺς παντάπασιν ἐκλελυμένους»¹¹, κατὰ τὸν Ἀριστείδην Κοῖντιλιανό. Ἴσως εἶναι ἀναγκαῖα ἢ ὑπόμνηση, καὶ μόνο, διότι ὀδηγούμεθα εἰς ἄλλας ἀτραπούς, ὅτι ἡ ἔκπτωσις τῆς ἐλευθέρου πρακτικῆς ὀφείλεται στὸν πόλεμο, κυρίως στὸν λοιμὸ καὶ στίς συνέπειές του στοὺς Ἀθηναίους, «θεῶν δὲ φόβος ἢ ἀνθρώπων νόμος οὐδεὶς ἀπεῖργεν»· ὁ Θουκυδίδης εἶναι σαφέστατος στὴν ἐξιστορήσει τῆς

¹⁰ Ξενοφῶντος, «Συμπόσιον», κεφ. Θ, παρ. 3, 4, μετάφραση δική μου.

¹¹ Ἀρ. Κοῖντιλιανού, «Περὶ Μουσικῆς», σ. 81, Θουκυδίδου, «Ἱστορία», Βιβλ. Β', κεφ. 53, παρ. 4.

ἀλλαγῆς τῆς νοοτροπίας τῶν συμπολιτῶν του κι ἴσως ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴ τόσο παραστατικὴ περιγραφή γιὰ παρόμοια δεινὰ, «δὲν τοὺς ἐμπόδιζε κανένας φόβος θεῶν ἢ νόμος ἀνθρώπων». Ἐνα μόνο μποροῦμε νὰ ἀναφέρουμε, ὅλα τὰ θύματα τοῦ λοιμοῦ εἶχαν χάσει τὴν ἐμμέλειά τους καὶ τὴν ἀρμονικὴ ὑμνωδία τους πρὸς τοὺς θεοὺς τους, μὲ τὶς προεκτάσεις της στὴν πολιτικὴ τους πρακτικὴ, τῶν ιδίων καὶ τῶν συμπολιτῶν τους. Ἀλλά, ἄντεξαν μερικὲς γενιὲς ἀκόμη στὴν ἄμυνά τους κατὰ τῆς πολιτικῆς ἰσοπεδώσεως...

Ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση ὅμως ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει τὴν ἔνταξη στὴν καθημερινὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ καθοριστικοῦ γιὰ τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ ἡθους της, ὡς ἀρρήκτως ἐνσωματωμένου εἰς αὐτήν· ἢ μᾶλλον καὶ ἀντιστρόφως, ἡ ζωὴ τοῦ δημιουργοῦ ἀποκτᾷ τὸ πραγματικὸ της νόημα, μὲ τὸν ὀρθὸ ἔρωτα, τὸν κόσμιον καὶ καλόν, μὲ σωφροσύνη καὶ μουσικὴ ἀρμονία. Ἡ ἀποβολὴ κάθε μορφῆς βίας, σωματικῆς ἢ ψυχολογικῆς, τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου ἐπιβάλλεται· ὄχι βέβαια ὅτι ἀνακαλύπτει τὴν ἀγία κοινωνία, μὲ ἀνθρώπους χωρὶς ἐλαττώματα καὶ χωρὶς ἐγκλήματα, ὅλα ὑπάρχουν, διότι εἶναι σύμφυτα μὲ τὸ ἀνθρώπινο εἶδος. Ἀλλὰ τὸ κυρίαρχο στοιχεῖο εἶναι πλέον ἡ χαρὰ τῆς δημιουργίας, τὸ χαμόγελο καὶ ἡ εὐχάριστη διάθεση, ὄχι μόνο στὸν χῶρο τῆς ἐργασίας, παρὰ καὶ στὴν οἰκογένεια καὶ στὶς προσωπικὲς σχέσεις· δὲν μιλάμε γιὰ ἰδανικὲς καταστάσεις, ἀλλὰ ἡ ἐγγενὴς βία τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, γιὰ νὰ ἀναφερθοῦμε στὶς μέρες μας, παραμερίζεται ὀμαλά, διότι παρεμποδίζει τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος τῶν κατοίκων, δηλαδὴ δὲν θὰ εἶναι ἀποδεκτὴ, ὅπως δὲν εἶναι οἱ εἰδήσεις στὶς τηλεοράσεις μας, ἐπὶ ἀριστερόστροφου φασισμού. Αὐτὰ ἀποζητᾷ ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος, ὅπως ὁ ἐνεργὸς πολίτης τῆς ἀμέσου δημοκρατίας καὶ τῆς τραγωδίας· δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπουσιάζουν *σαδομαζοχιστικὲς σκηνές, οἰασδήποτε μορφῆς, στὰ δραματικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς καὶ στὶς ἀπεικονίσεις τῶν εἰκαστικῶν της*. Τὶς ἀπέβαλε ἡ κοινὴ γνώμη, ἡ κυρίαρχη αἴσθησις τοῦ καλοῦ, τοῦ ωραίου, παρ' ὅλο ὅτι ὑπῆρχαν καὶ λαϊκαστὲς καὶ καταπύγονες, χαυνόπρωκτοι καὶ κεκλασμένοι, ὑστερόβουλοι καὶ προδότες. Ἡ αἴσθησις τοῦ καλοῦ, τοῦ ωραίου, παρημπόδιζε τὴν προβολὴ τους, δὲν ἐναρμονίζονταν αὐτοὶ μὲ τὸν ἐλεύθερο πολίτη, μὲ τὸ ἐναρμόνιο γένος τῆς μουσικῆς, μὲ τὴν ἐμμέλεια, κυρίαρχο ἡθος τῆς πόλεως...

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας,
Καισαριανή, Ἰανουάριος, 2019